

गोस्वामी श्री तुलसीदासजी विरचित

रामचरितमानस

सुंदरकांड

*

भावात्मक पद्यानुवाद

- श्री योगेश्वर

NOTICE

સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન
All rights reserved by Author

The content of this e-book may be used as an information resource. Downloading or otherwise transmitting electronic copies of this book or portions thereof, and/or printing or duplicating hard copies of it or portions thereof is authorized for **individual non-profit use ONLY**. Any other use including the reproduction, modification, distribution, transmission, republication, display or performance of the content of this book for commercial purposes is strictly prohibited.

Failure to include this notice on any digital or printed copy of this book or portion thereof; unauthorized registration of a claim of copyright on this book; adding or omitting from the content of it without clearly indicating that such has been done; or profiting from transmission or duplication of it, is a clear violation of the permission given in this notice and is strictly prohibited. Violators will be prosecuted.

Permission for use beyond that specifically allowed by this notice may be requested in writing from Swargarohan, Danta Road, Ambaji (North Gujarat) INDIA.

*

E-Book

Title : Sundar-kand
Language : Gujarati
Version : 4.1
Pages : 66
Created : July 21st 2024.

*

NOTE

This e-book is a manifestation of our humble effort to present Shri Yogeshwarji's literary work in digital format. Due care has been taken in preparing the material of this e-book from its original print version. However, if you find any error or omissions, please let us know. We welcome your comments.

*

આરંભ

શાન્તં શાશ્વતમપ્રમેયમનઘં નિર્વાણશાંતિપ્રદં
 બ્રહ્માશંભુફણીન્દ્રસેવ્યમનીશં વેદાંતવેદ્યં વિભુમ્ ॥
 રામાખ્યં જગદીશ્વરં સુરગુરું માયામનુષ્યં હરિં
 વંદેઢહં કરુણાકરં રઘુવરં ભૂપાલચૂડામણિમ્ ॥૧॥

(શાર્દૂલવિક્રીડીત - જે ચૈતન્ય ચરાચરે)

જે છે શાશ્વત શાંત શુદ્ધ અનલ નિર્વાણ શાંતિપ્રદ
 બ્રહ્મા શંકર શેષસેવ્ય વિભુ ને વેદાંતવિદ્ તારક,
 માયા માનવ રામ નામક ગુરુ દેવોતણા ઈશ્વર
 વંદું એ કરુણાનિધાન હરિને માની નૃપોના નૃપ.

નાન્યા સ્પૃહા રઘુપતે હૃદયેઢસ્મદીયે
 સત્યં વદામિ ચ ભવાનખિલાન્તરાત્મા ॥
 ભક્તિં પ્રયચ્છ રઘુપુંગવ નિર્ભરાં મે
 કામાદિદોષરહિતં કુરુ માનસં ચ ॥૨॥

(વસંતતિલકા - વિશ્વંભરી અખિલ વિશ્વ)

બીજી નથી મુજ ઉરે રઘુનાથ ઈચ્છા,
 સાચુ કહું પ્રભુ તમે અખિલાન્તરાત્મા;
 ભક્તિ અખંડ મુજને પરિપૂર્ણ આપો,
 કામાદિદોષ વિણ માનસને કરી દો.

અતુલિતબલધામં સ્વર્ણશૈલાભદેહં
 દનુજવનકૃશાનું જ્ઞાનિનામગ્રગણ્યમ્ ।

સકલગુણનિધાનં વાનરાણામધીશં
રઘુપતિવરદૂતં વાતજાતં નમામિ ॥૩॥

(અસિત ગિરિ સમં)

અતુલિતબળસ્વામી સ્વર્ણશૈલાભદેહ
દનુજવનતણા હે અગ્નિ, જ્ઞાનીન્દ્ર દેવ;
સકળગુણનિધાન વાનરોના અધીશ,
રઘુપતિવરદૂત વંદના વાતપુત્ર !

*

સુરસા

(આખ્યાન)

જાંબવાનનાં વચન સુણીને થયા પવનસુત ખૂબ પ્રસન્ન,
કંદમૂળફળ ખાજો સહતાં સંકટ, બનતા નહીં વિષણ્ણ;

સીતાને અવલોકી આવું ત્યાં સુધી પ્રતીક્ષા કરજો,
હર્ષ વિશેષ થતો અંતરમાં, પ્રયત્ન સફળ થશે સઘળો.

એમ કહીને શીશ નમાવી સૌને એ ત્યાંથી ચાલ્યા,
કરી ભરોસો માત્ર રામનો, રઘુનંદન હૃદયે ધાર્યા.

સિંધુતીર એક ભૂધર સુંદર, ચઢ્યા અનાયાસે એની ઉપર;
વારંવાર રઘુવીર સંભારી, ચાલ્યા પવનતનય બળ ભારી.

(ચોપાઈ)

ચાલ્યા સ્પર્શી જેને હનુમંત, પેઠો પાતાળ ગિરિ તે તુરંત;
વધ્યા આગળ સામર્થ્યવાન, જેવું અમોઘ રઘુપતિબાણ.

સિંધુ રઘુપતિદૂત વિચારી બોલ્યો વાણી હૃદયથી ન્યારી,
જરી મૈનાક આપ વિશ્રામ, દૂત આવ્યા કરવા રામકામ.

(દોહરા)

હનુમાને મૈનાકને સ્પર્શી કરી પ્રણામ,
કહ્યું, રામના કામ વિણ મુજને કયાં વિશ્રામ ?

(ચોપાઈ)

દેવે દેખ્યા જતા હનુમાન, બળબુદ્ધિ ભંડાર સમાન,
માતા સર્પોની સુરસા નામ, એને સોંપ્યું પરીક્ષાનું કામ.

દેવે આપ્યો છે મુજને આહાર, કાઢ્યા સુરસાએ આવી ઉદ્ગાર,
બોલ્યા હનુમાન શાંતિથી ત્યારે, રામ-કાર્ય કરું હું અત્યારે.

સીતાકેરા સમાચાર લાવું મળી, રઘુપતિ પાસે આવું,
કરજે ભક્ષણ તે પછી મારું, હમણાં સઘ જવા દે તો સારું.

કિન્તુ સુરસાએ લેશ ના માન્યું, મુખ યોજનભર વિસ્તાર્યું;
કર્યું દ્વિગુણિત તન હનુમાને ધારી રામના રૂપને પ્રાણે.

સોળ યોજનનું મુખ કીધું, રૂપ બમણું પવનપુત્રે લીધું;
એમ વધતાં ગયાં તન બેનાં, અટકી સ્પર્ધા શક્તિતણી એ ના.

(દોહરા)

સો યોજનનું મુખ વળી સુરસાએ કીધું,
ત્યારે અતિ લઘુરૂપ શ્રી હનુમાને લીધું.

પ્રવેશતાં એના મુખે આવ્યા તરત બહાર,
શીશ નમાવી એહની માગી રહ્યા વિદાય.

ત્યારે સુરસાએ કહ્યું, દેવોએ મુજને,
મોકલી હતી માપવા તુજ બુદ્ધિબળને.

રામકાર્ય કરશો તમે, છો બળબુદ્ધિનિધાન;
આશિષ આપી હરખતાં ચાલ્યા ને હનુમાન.

*

એક રાક્ષસી સિંધુમાં વસનારી નભમાં,
ઊડતાં ગ્રહતી પક્ષીને માયાથી ક્ષણમાં.

પડછાયાને પકડતી વિહંગના જળમાં,
ઊડી શકતાં એ નહીં, પડી જતાં પળમાં.

એ જ કર્યો હનુમાનની સાથે કપટપ્રયોગ,
હનુમંત વધ્યા આગળ લેતાં એનો ભોગ.

વારિધિ પાર પહોંચતાં વનશોભા જોઈ,
ભ્રમર ગૂંજતા પુષ્પ પર મધુલોભે મોહી.

(આખ્યાન)

નાના તરુ ફળ ફૂલ સોહાય, ખગમૃગ જોઈ મન મોહાય;
સામે નીરખી શૈલ વિશાળ તે પર ચઢ્યા ભક્તપ્રતિપાળ.
અચરજ એથી લેશ ન થાય, કાળજીત પ્રભુ છે રઘુરાય;

ગિરિ પરથી લંકા ભાળી દુર્ગવિશેષથકી ન્યારી;
 ઉચ્ચ દુર્ગ સાગર ચોપાસ, કનકકોટનો પરમપ્રકાશ.
 કનકકોટ ત્યાં મણિથી જડિત, માર્ગ ગલી ઘર સરસ પુનિત;
 ચૌટાં ચોક અનેક પ્રકાર, સૌન્દર્યતણો હતો ન પાર.

(શ્રીરામચંદ્ર કૃપાલુ)

ગજવાજિ ખચ્ચર નિકર પદચર રથોને કોણ જ ગણે,
 બહુરૂપ નિશિચર જૂથ અતિબળ સૈન્યવર્ણન ના બને.

વન બાગ ઉપવન વાટિકા સર ફૂલ વાપી સોહતાં,
 નર નાગ સુર ગંધર્વ કન્યા રૂપ મુનિમન મોહતાં,

પર્વતસમાન પ્રચંડ તનના ક્યાંક મલ્લો ગરજતા,
 વ્યાયામમંદિરમાં લડીને અન્ય સામે મરકતા.

યોદ્ધા કરોડો ઘોર તનના પુર ચતુર્દિશ રક્ષતા,
 તો ક્યાંક રાક્ષસ મહિષ માનવ ધેનુ ખર અજ ભક્ષતા;

રઘુવીર સરવર તીર્થમાં એ તન તજી ગતિ પામશે,
 છે કથા સંક્ષેપે કહી એ સર્વની એથી જ મેં.

(દોહરા)

પુર રક્ષક પેખી ઘણા કપિએ કર્યો વિચાર,
 અતિ લઘુરૂપ ધરી થવું પુરથી ઘટે પસાર.

*

(આખ્યાન)

મસકસમાન રૂપ કપિ ધરી ચાલ્યા રાતે હરિને સ્મરી;
નિશાયરી નામે લંકિની બોલી જાય મને અવગણી.

મર્મ ન મારો શઠ સમજે, ચોર ગ્રાસ મારા ગણજે;
કપિએ મુષ્ટિપ્રહાર કર્યો, દેહ ધરા પર તરત ઢલ્યો.

ઊલટી કરતી રક્તતણી ઊઠી ફરી વિક્ષુબ્ધ બની;
વદી વિવેકે કરી પ્રણામ, બની ગઈ હું તો કૃતકામ.

રાવણને વરદાન ધરી, બોલ્યા બ્રહ્મા કૃપા કરી,
વાનરબળથી વ્યાકુળ થાય, બળ તારું સઘળુંય હણાય
ત્યારે નિશિચરનો સંહાર, મળ્યો સમજજે એ કરનાર.

અતિશય પુણ્ય ગણું મારું, રામદૂતદર્શન ન્યારું,
મુજ લોચનથી મળ્યું મને, તૃપ્તિ પામી પૂર્ણપણે.

(દોહરા)

સ્વર્ગ તેમ અપવર્ગસુખ મળે તુલા એક અંગ,
કરે ન સમતા તોય તે જે સુખ ક્ષણ સતસંગ.

*

વિભીષણ અને હનુમાન

(આખ્યાન)

કરો પ્રવેશી પુર સૌ કાજ ઉર રાખી કોશલપુરરાજ;
જેને જુએ કૃપાથી રામ સિદ્ધ થાય તેનાં સૌ કામ.

ગરલ સુધા, રિપુ મિત્ર બને, ગોપદ સિંધુ, અનલ પણ ઠરે,
 સુમેરુ રજસમ હલકો થાય, રસસાગર તે નિશદિન ન્હાય.
 અશક્ય કશુંય ના એને, રામશરણ લીધું જોણે.
 અતિ લઘુરૂપ ધરી હનુમાન, ચાલ્યા પુર સ્મરતાં ભગવાન.
 મંદિર મંદિર શોધ કરી, સીતા પણ ના ક્યાંય મળી,
 દેખ્યા અગણિત સઘળે વીર, ગયા દશાનન-ભવન રુચિર.
 રાવણ જોયો નિંદ્રાધીન, બન્યા ન જોતાં સીતા ખિન્ન,
 માર્ગે દીઠો સરસ મહેલ, હરિમંદિર ત્યાં અલગ રચેલ.

(દોહરા)

ગૃહ રામાયુધ અંકિત વર્ણવાય ના કેમ,
 અભિનવ તુલસીવૃંદ ત્યાં પેખી પ્રગટ્યો પ્રેમ.

(આખ્યાન)

લંકા નિશિચર-નિકર-નિવાસ, એમાં ક્યાં સજ્જનનો વાસ ?
 વિચારવા લાગ્યા હનુમાન, ત્યાં તો જાગ્યા ભક્ત મહાન.
 રામ રામ સુણતાં સુમિરન, સજ્જન સમજી થયાં પ્રસન્ન,
 પરિચય સાગ્રહ ભલે કરું, સંત હાનિપ્રદ નહીં ગણું.
 વદ્યા વિપ્રનું રૂપ ધરી, વિભીષણે ના વાર કરી,
 આવી પ્રેમે કર્યા પ્રણામ, પૂછી પરિચય-કથા તમામ
 કોઈ છો હરિદાસ તમે, પ્રીત પેખતાં થાય મને.
 રામ દીનજન પ્રતિ અનુરાગ, કરવા કે આવ્યા બડભાગ ?

(દોહરા)

હનુમંતે સઘળી કથા કહી કહ્યું નિજ નામ,
સુણી ઉભય પુલકિત બન્યા સ્મરી રામગુણગાન.

(આખ્યાન)

રહેણી પવનસુત સુણો અમારી દંતમધ્ય જ્યમ જીભ બિચારી;
સમજી કદીક મને અનાથ, કરશે કૃપા ભાનુકુળનાથ ?

તામસતન સાધન ના થાય, પ્રીતિ ન પદસરોજ મનમાંહ્ય,
થયો ભરોસ હવે હનુમંત હરિકૃપા વિના મળે ન સંત.

રામે અનુગ્રહ આજ કર્યો, દર્શન અવસર દિવ્ય ધર્યો;
સુણો વિભીષણ પ્રભુની રીત, કરે સદા સેવક પર પ્રીત.

જુઓ હું જ ક્યાં પરમ કુલીન, ચંચળ કપિ સર્વપણે હીન;
નામ મનુજ લે પ્રાતઃકાળ, તે દિન પામે ના આહાર.

(દોહરા)

સખા અધમ હું તે છતાં કૃપા કરે રઘુવીર;
કૃપા સ્મરી હનુમાનનાં નયન ભરાયાં નીર.

(આખ્યાન)

વિસરે જાણ્યા છતાંય સ્વામી, ફરે રહે તે દુઃખ જ પામી;
કહેતાં એમ રામગુણગ્રામ, પામ્યા અનિર્વાચ્ય વિશ્રામ.

વિભીષણે સૌ કથા કહી જે વિધ, જનકસુતા ત્યાં રહી;
હનુમંત વધા ત્યારે ભ્રાત, ચહું નીરખવા સીતામાત.

સુણી મિલનનો સકળ ઉપાય, પછી પવનસુત થયા વિદાય;
ધરી પહેલાંશું લઘુ રૂપ, અશોકવનમાં ગયા અનુપ.

*

અશોકવનમાં

કર્યા મનોમન પ્રેમપ્રણામ, પેખી સીતા સ્મરતી રામ;
શરીર કૃશ શીર જટા વિશાળ, ચાર પ્રહર ના નીંદ લગાર.

(દોહરા)

નયન ચરણપ્રતિ છે ઢબ્યાં, મન રામચરણલીન,
પીડા પામ્યા પવનસુત પેખી સીતા દીન.

છુપાઈ તરુપલ્લવે, રહ્યા વિચાર કરી;
આવ્યો રાવણ તે સમે બહુ સ્ત્રીસંગ લઈ.

સામ દામ ભય ભેદથી ખલ એ વિવિધ પ્રકાર,
સીતાને સમજાવવા લાગ્યો વારંવાર.

મારી જે મંદોદરી સમી અન્ય રાણી,
સુમુખી, સૌને સેવિકા કરીશ હું તારી.

પ્રતિજ્ઞા સુણી મુજ પ્રતિ નિહાળ એક જ વાર;
તૃણની આડ કરી સ્મરી રઘુપતિ પરમકૃપાળ.

સીતા બોલી, કમલિની કો ખદ્યોતપ્રકાશ,
પામીને સ્વપ્નેય શું કરી શકે સુવિકાસ ?

દસમુખ, રઘુવરબાણની માહિતી તને ના,
નહિ તો વચન અધમ કદી ઉચ્ચારત ના આ.

અધમ અને નિર્લજ્જ તું લાવ્યો મને હરી,
સ્તેન જેમ બેઠો વળી વનમાં કેદ કરી.

પોતાને ખદોત સમ, રઘુપતિ સૂર્ય સમાન,
કટુ શબ્દ સુણીને વદ્યો કાઢીને તલવાર.

(આખ્યાન)

કર્યું ઘોર તેં મુજ અપમાન, કાપું તુજ શિર કઠિન કૃપાણ,
વાત હજી પણ મારી માન, નહીં તો ખોશે સુમુખી ! પ્રાણ.

શ્યામ કમળની સુંદર માળ પ્રભુભુજ કરિકરસમ સુવિશાળ,
ભુજા એજ કે તુજ તલવાર કંઠે પડશે શઠ, વિકરાળ.

ચંદ્રહાસ, હર મુજ પરિતાપ રઘુપતિવિરહ અનલ સંજાત,
શીતળ સૂક્ષ્મ વહાવી ધાર, સીતા બોલી, હર દુઃખભાર.

હણવા દોડ્યો વચન સુણી, મંદોદરીએ નીતિતણી,
વાત કરીને શાંત કર્યો ત્યારે કટુ આદેશ ધર્યો.

કહ્યું રાક્ષસીને એણે દર્શાવો ભયને કેમે,
એક માસમાં નહિ માને હણીશ તો તરત કૃપાણે.

(દોહરા)

દસકંધર ભવને ગયો; પિશાચિની બહુરૂપ,
ડરાવવા લાગી ધરી વૈદેહીને ખૂબ.

*

(આખ્યાન)

ત્રિજટા નામ રાક્ષસી એક રામચરણરતિ વિમળવિવેક,
સૌને એણે સભય કહ્યું, સીતાપદ કલ્યાણ રહ્યું,
માટે સેવો સ્નેહ કરી સીતાને છળકપટ હરી.

એક સ્વપ્ન મુજને આવ્યું, કપિએ લંકાપુર બાળ્યું,
હણી અસુરકેરી સેના, વખાણ કેમ કરું એનાં ?

ખર આરૂઠ નગ્ન દસશીશ મુંડિત શિર ખંડિત ભુજ વીસ;
જતો હતો દક્ષિણમાં એ, રાજ્ય મળેલ વિભીષણને,
નગર ફરી રઘુવરની આણ, સીતા પામ્યા કૃપાનિધાન.

(દોહરા)

ચાર દિન પછી સ્વપ્ન એ સત્ય થશે મારું;
સૌએ સીતાચરણમાં શીશ ડરી ઢાળ્યું.

સ્વપ્નને સુણી રાક્ષસી સર્વે થઈ વિદાય,
સીતાને તત્પર બની કરવા ગુપ્ત સહાય.

વિચારવા લાગી પછી વૈદેહી વનમાં,
રાવણ મુજને મારશે મહિનો એક થતાં.

(ચોપાઈ)

કહ્યું ત્રિજટાને બે કર જોડી, માત સંકટસંગિની મોરી,
હવે વિરહવ્યથા ન સહાય, કર તન તજવાનો ઉપાય.

કર કાષ્ઠચિતાને તૈયાર, એમાં જગવી દે પાવકજ્વાળ;
કર પ્રીતિને સત્ય તું મારી, સુણે શૂલસમી કોણ વાણી?

સુણી શબ્દ ચરણ ગ્રહી પ્રેમે કરી શાંત ત્રિજટાએ કેમે;
બળયશ પ્રતાપ સુણાવ્યો, પ્રભુ કેરો વિશ્વાસ વધાર્યો.

રાતે અગ્નિ મળે નહિ કયાંય, વદી થઈ પછી એ વિદાય.
વદી વૈદેહી વિધિ પ્રતિફૂળ, મળ્યો અગ્નિ ના, ના શમી શૂળ;
પ્રગટયા આભે અનેક અંગારા આવે અવની પર કિન્તુ ના તારા.

વિધુ વહ્નિશો વરસે ના આગ માની મુજને અત્યંત અભાગ;
સુણ અરજ જરાક અશોક, નામ સત્ય કરી હર શોક.

નવાં કિસલય અનલસમાન, આપ અગ્નિ કરી લે નિદાન;
જોઈ વિરહથી વ્યાકુળ સીતા કલ્પ એક ક્ષણમાં બહુ વીત્યા.
વ્યથા હનુમંત પ્રાણમાં જાગી, આંખ કરુણાને વરસવા લાગી.

(દોહરા)

નાખી નીચે મુદ્રિકા કપિએ કરી વિચાર;
હરખી લીધી માનતાં અશોકનો અંગાર.

(ચોપાઈ)

દેખી મુદ્રિકા મનહર કેવી રામનામાંકિત સુંદર એવી;
થયું આશ્ચર્ય ઓળખી એને, હર્ષશોક વ્યાપી રહ્યો નેને.

જીતે કોણ અજય રઘુરાય, વીંટી માયાથી ના રચી જાય;
એવા ભાવો ઊઠ્યા સીતાપ્રાણ, બોલ્યા મધુર ત્યાં તો હનુમાન.

ગાવા ગુણ રામચંદ્રના લાગ્યા, સુણી સંકટ સીતાનાં ભાગ્યાં;
લાગી સુણવાને માંડીને કાન, કર્યું કથાનું આદંત પાન.

સુધાઝરતી કથાને સુણાવી મળે કેમ ના તે મને આવી,
સુણી વચન એવાં હનુમાન કરી સીતાની પાસે પ્રયાણ.

બોલ્યા માત ના અચરજ માનો, મને દૂત શ્રીરામનો જાણો,
કહું રામના સોગંદ સાથે આપી મુદ્રિકા એમણે હાથે.

મને ઓળખ ખાતર આપી મારી શ્રદ્ધા ને ભક્તિને માપી,
નર વાનરનો સંગ કયાંથી; કહી વાત થયો સ્નેહ જ્યાંથી.

(દોહરા)

વચન સુણી હનુમાનનાં પ્રગટ્યો દૃઢ વિશ્વાસ,
જાણ્યા કર્મવચનમને કૃપાસિંધુના દાસ.

*

(ચોપાઈ)

જાણી હરિજન વાધ્યો પ્રેમ તન પુલકિત નીર વધ્યાં નેન;
ડૂબી વિરહજલધિ હનુમાન, તમે બન્યા છો દિવ્ય વહાણ.

રામ કુશળ છે પૂરણકામ લક્ષ્મણસહિત સદા સુખધામ ?
 કોમળ ઉર કૃપાળુ અતિ રામ નિષ્કુર કેમ બન્યા છે આમ ?
 સેવક સારું સહજ સુખદાયક સ્મરે કદી મુજને રઘુનાયક ?
 રૂપ સુકોમળ નીરખી શ્યામ આંખ પામશે મુજ આરામ ?
 બોલાયું ના રડ્યાં નયન, કેમ વિસારી મધુરવદન ?
 દેખી સીતા વ્યથિત અતીવ બોલ્યા વચનો મૃદુલ વિનીત.
 માત, કુશળ પ્રભુ લક્ષ્મણસાથ વેઠે વિયોગવિપદ અગાધ;
 તમારાથકી દ્વિગુણિત પ્રેમ, શાંતિ મેળવે રઘુપતિ કેમ ?
 માટે ઓછું ના આણો માત રામને પરમપ્રિય જાણો.

(દોહરા)

રઘુપતિના સંદેશને સુણો ધરીને ધીર,
 હનુમાન વદા ગદ્ ગદ ભરી નયનમાં નીર.

(આખ્યાન)

સીતા તારી એવી પ્રીત વિરહે થયું સકળ વિપરીત,
 નવતરુકિસલય અગ્નિસમાન ચંદ્રસૂર્યસમ તપવે પ્રાણ.
 કાળરાતસમ રાત બની, કંટક કમલસમૂહ વળી,
 વાદળ તપ્ત વરસતાં તેલ, પલટાયા સૌ વિધિના ખેલ.
 સર્પશ્વાસસમ ત્રિવિધ સમીર, હિત કરનારાં કરતાં પીડ.
 કહેવાથી દુઃખ હળવું થાય, સમજે કો' કોને કહેવાય;
 તત્ત્વ આપણા પ્રેમતણું પ્રિયા, સત્ય હું વચન કહું.

મન કેવળ મારું સમજે, તે મન તુજ પાસે વિહરે,
મારા સ્નેહરસતણો સાર સમજ એટલામાં તત્કાળ.

(દોહરા)

સુણી પ્રભુના સંદેશને વૈદેહી સપ્રેમ,
બની પ્રેમમાં મગ્ન ને સમાધિસ્થની જેમ.

હનુમાન વદ્યા ધૈર્યને ધારો માતા હે,
સ્મરો રામને ભક્તના શુચિસુખદાતાને.

પ્રભુતા ઉરમાં આણતાં રઘુપતિની ન્યારી,
તજો વ્યથા શંકા સુણી વાણીને મારી.

નિશિચરનિકર પતંગસમ પાવક રઘુપતિબાણ,
ધૈર્ય ધરો માતા, થશે નિશિચર સૌ નિષ્પ્રાણ.

હોત માહિતી રામને વિલંબ ન કરત તો;
રામબાણરવિ આણશે અંત અસુરતમનો.

માત, લઈ હમણાં જઉં પણ ના પ્રભુઆદેશ,
અલ્પ સમય ધીરજ ધરો, ચિંતા ન કરો લેશ.

વાનરસેનાને લઈ તરત આવશે રામ,
નિશિચરને હણતાં સકળ પૂરણ કરશે કામ.

સીતા બોલી વાનરો હશે તમારી જેમ,
જાતુધાન બળવાન અતિ જીતી શકશે કેમ ?

સંદેહ સુણી કપિવરે સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું,
પરમપ્રતાપે પ્રાણના પ્રતિપરમાણ ભર્યું.

સ્વર્ણશૈલશું વિશાળ ને સમર ભયંકર રૂપ,
અતિબળવાન પ્રચંડ એ હતું સ્વરૂપ અનૂપ.

સીતાના મનમાં થયો એ જોઈ વિશ્વાસ,
પવનસુતે લીધું તદા સ્વરૂપ નાનું ખાસ.

માતા કપિ નાના અમે, ના બળબુદ્ધિ વિશાળ,
પ્રભુપ્રતાપથી ગરુડને ગ્રસે પરમ લઘુ વ્યાલ.

(આખ્યાન)

સુણી શબ્દ સંતોષ થયો, હર્ષ ન કેમે જાય કહ્યો;
પ્રેમ પ્રતાપ તેજ બળવાળી આશિષ આપી સુણતાં વાણી.

બોલી રઘુપતિપ્રિય સમજી, દિનપ્રતિદિન શ્રીરામ ભજી
બળ મતિ શીલ નિધાન બનો અજર અમર ગુણસિંધુ તમો.
કરો અનુગ્રહ રામ સદાય, દૂર રામથી હો ન કદાય.

કરો કૃપા પ્રભુ સુણતાં કાન બન્યા મઝન પ્રેમે હનુમાન.
વારંવાર નમાવી શીશ બોલ્યા વચન સપ્રેમ કપીશ.

કૃતકૃત્ય થયો આજે માત, આશિષ તવ અમોઘ વિખ્યાત.
વિલોકતાં આ સુંદર વૃક્ષ લાગી અતિશય મુજને ભૂખ.

પરમ સુભટ રજનીચર દ્વાર અંદર તેમ બન્યા રખવાળ.
પરંતુ મુજને ભય ન જરી, આશિષ આપો તમે ફરી.

(દોહરા)

બુદ્ધિબળનિપુણ જાણતાં સીતા બોલી જાવ,
રઘુપતિચરણ હૃદય ધરી સુમધુર ફળને ખાવ.

સીતાને વંદી કર્યો પ્રવેશ ઉપવનમાં,
ફળ આરોગ્યાં વૃક્ષને તોડ્યાં બહુ ક્ષણમાં.

અનેક રક્ષકને હણ્યા; અન્ય દશાનન પાસ,
જેમતેમ પહોંચી વદ્યા કપિએ કીધો નાશ.

અશોકવન ઉજ્જડ કર્યું, વૃક્ષોને તોડ્યાં,
ફળને ખાધાં, મસ્તકો રક્ષકનાં ફોડ્યાં.

યોદ્ધા અનેક મોકલ્યા તરત રાવણે ત્યાં,
ગર્જના કરી કપિવરે પ્રાણ હર્યા સૌના.

અક્ષયકુમાર વીર અતિ યોદ્ધાસાથ ગયો,
વૃક્ષ લઈ લલકારતાં તેને તરત હણ્યો.

માર્યા મસબ્યા ધૂળમાં નાખ્યા રગદોળી,
અનેકને; ખેલી સતત હનુમાને હોળી.

(આખ્યાન)

સુતવધ સુણી સખત લંકેશ કુહુ બન્યો વાગ્યાથી ઠેસ,
મેઘનાદ અતિશય બળવાન કહ્યું પકડવાને હનુમાન.

ઈન્દ્રજિત ચાલ્યો બળવાન બંધુનિધનને રાખી ધ્યાન;
નિહાળતાં એને હનુમાન ગરજી દોડ્યા હરવા પ્રાણ.

લેતાં તરુવર એક વિશાળ વિરથ કર્યો લંકેશકુમાર;
યોદ્ધા અતિવિકરાળ હણી રહ્યા અનન્ય અજેય બની.

મેઘનાદ પર કર્યો પ્રહાર, બેહોશ બન્યો તે તત્કાળ,
માયા વિવિધ અપાર કરી ફાવી ન શક્યો કિન્તુ જરી.

(દોહરા)

બ્રહ્માસ્ત્ર ગ્રહ્યું એટલે કપિએ કર્યો વિચાર,
ના સન્માનું તો જશે મહિમા મટી અપાર.

(ચોપાઈ)

માર્યું હનુમાનને બ્રહ્મબાણ, પડ્યા હરતાં સેનાકેરો પ્રાણ,
થયા મૂર્છિત સ્વેચ્છાએ ખાસ, ચાલ્યો બાંધી તેથી નાગપાશ.

જેનું નામ જપીને ભવાની, તોડે ભવનાં બંધન નર જ્ઞાની
એના દૂતને બંધ ના હોય બહુ પ્રભુને માટે બન્યા તોય.

*

રાવણ અને હનુમાન

દોડ્યા નિશિચર બંધાયા જાણી હનુમાન હણાયા માની;
જોઈ રાજ્યસભા હનુમાને, એની કહેવાય ના પ્રભુતાને.

દેવો દિગ્પાલો જોડીને હાથ ઊભા ભીતિ ને નમ્રતા સાથ,
જોતા ભુકુટિ દશમુખકેરી જાણે સુણતા હો કાળની ભેરી.

(દોહર)

પ્રતાપ પેખી ભય થયો કપિવરને ના લેશ,
અહિગણ વચ્ચે ગરુડશા ઊભા અદભુત-વેશ.

રાવણ નીરખી એમને હસ્યો કરી બકવાદ;
સુતવધસ્મૃતિથી અંતરે ઊપજ્યો કિન્તુ વિષાદ.

હે વાનર, તું કોણ છે, કોના બળ પર તેં,
વનને નષ્ટ કર્યું, નથી ઓળખતો શું મને ?

નામ નથી મુજ સાંભળ્યું, નિશ્ચિત બન્યો કેમ,
કહે કયા અપરાધથી હણ્યા અસુર શઠ જેમ ?

પ્રાણ નથી તુજને પ્રિય ? વચન સુણી હનુમાન,
બોલ્યા, રાવણ, જે સકળ સર્જનના છે પ્રાણ;

માયા બળથી જેમના રચે સકળ બ્રહ્માંડ,
બ્રહ્મા હરિહર સરજતા પાળે કરે વિનાશ;

શેષ સહસ્રાનન જગત મસ્તક પર ધારે;
વિવિધ રૂપને જે લઈ દેવોને પાળે;

સુરનરત્રાતા પરમ જે ધારણ દેહ કરે,
શિક્ષા તારાશા સકળ શઠને યોગ્ય ધરે;

તોડ્યું ધનુ શંકરતણું, નૃપદળગર્વ હર્યો,
ખરદ્વષણ જેનાથકી ત્રિશિરાવાલિ મર્યો;

જેના બળના લેશથી જીત્યું સકળ જગ તે,
જેની સ્ત્રીને છે હરી સ્વામી મારા એ.

દૂત એમનો હું બન્યો, પ્રભુતા તુજ જાણી,
સહસ્રાર્જુને સમરમાં માપ્યું તુજ પાણી.

વાલિસાથ યુદ્ધે ચઢી પામ્યો કીર્તિ મહાન;
મર્મવચન હનુમાનનાં ધર્યાં ન એણે ધ્યાન.

(આખ્યાન)

ખાધાં ફળ મેં લાગી ભૂખ કપિસ્વભાવથી તોડ્યાં વૃક્ષ;
દેહ પરમપ્રિય સૌને હોય કુમાર્ગામી મુજને તોય,
મારવા મને લાગ્યા ત્યાં, મેં પણ માર્યા સૌને હા !

તારા સુતે મને બાંધ્યો મળ્યો લાભ એ વણમાગ્યો;
મને ન બંધાવાની લાજ કરવા માગું પ્રભુનું કાજ.

અરજ કરું કર જોડી રાવણ, ગર્વ તજી મુજ માન શિખામણ;
કર કુળકેરો લેશ વિચાર, ભજ ભ્રમ તજી ભક્તપ્રતિપાળ.

સુરાસુર ચરાચરને ખાય તે કાળતણા પણ જે રાય,
કર ન એમની સાથે વેર, સીતાને કર મુક્ત સુપેર.

(દોહરા)

પ્રણાતપાલ રઘુનાયક કરુણાસિંધુ સદાય,
શરણ ગ્રહ્યે પ્રભુ રક્ષશે ભૂલી દોષ બધાય.

(આખ્યાન)

રામચરણપંકજ ઉર ધાર, અચળ રાજ્ય લંકાનું પાળ;
પુલસ્ત્ય ઋષિ યશ વિમળમયંક એમાં બન ના ધોર કલંક.

રામનામ વિણ જડ છે વાણ, મદમોહ તજીને ધર ધ્યાન;
ભૂષણથી ભૂષિત હો નાર સોહે વસન વિના ન લગાર.

રામવિમુખ કોઈ જન હોય પામે પ્રભુતાસંપત તોય,
પ્રાપ્તિ એ અધુરી જ રહે, સુખ ન ધરે વિદ્વાન કહે.

વર્ષાઋતુમાં માત્ર વધે સરિતા વહે ઘડીક બધે,
સુકાઈ પણ સત્વર જાય, પ્રભુતાનું પણ તેવું થાય.

નિર્ણય સુણ મારો દસકંઠ, રામવિમુખનો આવે અંત,
સહસ્ર બ્રહ્મા હરિહર હોય રક્ષી શકે ન તેને તોય,

(દોહરા)

દ્રોહી બચી શકે નહીં રામતણો કો'દી,
રક્ષે એને જગ નહીં આખુંચે દોડી.

મોહમૂળ અતિશૂલપ્રદ તજી મોહ અભિમાન,
રઘુનાયક શ્રીરામ ભજ કૃપાસિંધુ ભગવાન.

*

લંકાદહન

(આખ્યાન)

કપિએ કહી પરમહિતવાણ વિરતિવિવેક ભરેલી જ્ઞાન,
તોપણ હસ્યો કરી અભિમાન રાવણ બોલ્યો કપિ વિદ્વાન
મળ્યો મને ગુરુ આજ મહાન. મૃત્યુ નિકટ તારું ખલ જાણ,
આપે એથી મને સલાહ બોલ્યા ત્યારે પવનકુમાર,
સમીપ તારી કાળ રહ્યો મતિભ્રમ તેથી તને થયો.
અતિ ક્રોધિત દસશીશ થયો; પ્રાણ મૂઢનો તરત હરો;
મારવા ગયા અસુર અનેક આવ્યા ત્યાં જ વિભીષણ નેક.
વંદી કહ્યાં વચનને ગૂઢ નીતિવિરુદ્ધ મારવો દૂત,
દંડ એટલે અન્ય કરો; બોલ્યા સર્વ વિચાર ખરો,
સુણી હસી બોલ્યો દસકંધર, અંગભંગ છો બનતો બંદર

(દોહરા)

કપિની મમતા પુચ્છ પર સાચેસાચ કહું,
વસ્ર તેલમાં બોળતાં બાળો તે જ સહુ.

પુચ્છહીન શઠ છેવટે સ્વામીપાસ જશે,
વાનરસ્વામી પુરમહીં પ્રવેશ ને કરશે.

કરી બડાઈ જેહની પેટ ભરી એણે,
પ્રભુતા મળશે પેખવા એની ને એને.

વચન સુણી હનુમાન એ મલકાયા મનમાં,
માન્યું સહાય શારદા કરી રહી ક્ષણમાં.

વસન નગરમાં કે રહ્યાં તેલ તથા ધૂત ના,
સુદીર્ઘ પુચ્છ કર્યું તરત હનુમાને હસતાં.

પુરવાસી કૌતુક મળ્યા જોવા ત્યાં ટોળે,
લાગ્યા લાત લગાવવા હાસ્ય અને શોરે.

ઢોલ વગાડ્યાં પુરજને તાળીઓ પાડી,
કપિને નગરે ફેરવી આગ અતિ લગાડી.

પાવક પેખી રૂપ લઘુ પવનસુતે લીધું,
શરીરને લવલેશ ના દગ્ધ થવા દીધું.

નાગપાશથી નીકળી કનકઅટારીપે,
ગયા પહોંચી, સ્ત્રી બની ભીત દેખતાં એ.

ઓગણપચાસ મરુત ત્યાં હરિપ્રેરિત પ્રગટ્યા,
વધી અદૃહાસે સતત કપિ નભને અડક્યા.

દેહ વિશાળ છતાં ગયો હળવો ખૂબ બની;
ભવન પ્રતિભવન પર જતાં નગરી રહી બાળી.

ચારેકોર થઈ રહ્યો ભીષણ શોરબકોર,
કહેવા લાગ્યા પુરજનો વાનર આ તો ઓર.

વાનર ના સામાન્ય આ, ધરી સુરે કાયા,
બચાવી શકે કો હવે, રચી પ્રબળ માયા.

અનાથની પેઠે જલે પુર સઘળુંયે આ,
સાધુઅવજ્ઞાનું મળ્યું ફળ કેવું કટુ હા !

ક્ષણભરમાં સઘળું નગર દીધું સળગાવી,
એક વિભીષણભવનને નાખ્યું ના બાળી.

અનલતણા સ્વામીતણા દૂત હતા હનુમાન,
અનલે ન બળ્યા એટલે, સુરક્ષિત રહ્યો પ્રાણ.

લંકા સળગાવી પડ્યા ફૂટી સિંધુમહી,
પરિશ્રમ દૂર કર્યો, થઈ હાનિ જરાય નહીં.

લઘુસ્વરૂપ ધારી ફરી સીતાપાસ ગયા,
હાથ જોડતાં વંદતાં શબ્દો સરસ કહ્યા.

(આખ્યાન)

ચિત્ત મને કો આપો માત, રઘુનાયકને કરવા વાત;
આપ્યો તરત ચૂડામણિ એક સીતાએ હરખાઈ છેક.

કહ્યું કહેજો પ્રેમપ્રણામ પ્રભુ સર્વપણે પૂરણકામ,
દીનદયાળ બિરદને યાદ કરી સાંભળો મારો સાદ.

સંકટ મારાં સર્વ હરો નાથ હવે તો મુક્તિ ધરો;
કહેજો કોણ કરે ઉક્કાર, કરો પરમપીડાથી પાર.

શકસુતતણી કથા વળી કહેજો બાણપ્રતાપ જરી;
નહિ આવે મહિનામાં એક મૃત મુજને તો જોશે છેક.

કેમ કરીને ધારું પ્રાણ, જવાના તમે પણ હનુમાન,
જોઈ કરતી શીતળ જાત ફરી એ જ દિન ને એ રાત.

(દોહરા)

સીતાને સમજાવતાં બહુવિધ ઘૈર્ય ધરી,
વંદી ચરણે પવનસુત ચાલ્યા રામ સ્મરી.

*

રામનું દર્શન

(ચોપાઈ)

કરી ગર્જના ચાલતાં ભારી, ડરી સુણતાં નિશાયરનારી;
સિંધુ ઓળંગી પહોંચ્યા પાર હર્ષનાદ કરીને અપાર.

હરખ્યા દેખી હનુમંતને સર્વ, થયું નૂતન જન્મનું પર્વ;
મુખે ઉલ્લાસ તન પર તેજ જાણ્યાં ચિહ્ન સફળતાનાં એ જ.

મળી હનુમાનને સુખ પામ્યા, લાવ્યા જીવન અંજનીજાયા,
મળ્યું વ્યાકુળ મીનને પાણી; હવે ચિંતા રહી ન કશાની.

ચાલ્યા હરખીને રામની પાસ કહી સુણતાં નવલ ઈતિહાસ;
આવ્યા મધુવનમાં પછી સઘળા, ફળ આરોગવા માંડ્યા મધુરાં.

(દોહરા)

ના પાડી સંરક્ષકે ત્યારે માર્યો માર,
નાસી સંરક્ષક ગયા કરતાં આર્ત પુકાર.

કહ્યું એમણે કે કરે ઉજ્જડ વન યુવરાજ;
થયો હર્ષ સુગ્રીવને સફળ ગણ્યું પ્રભુકાજ.

માહિતી મળી હોત ના જનકસુતાની તો,
મધુવનનાં ખાઈ શકત ફળને વાનર કો ?

સુગ્રીવે એવો કર્યો વિચાર ત્યાં સઘળા,
આવ્યા વાનર ચરણમાં આદરથી નમતાં.

સુગ્રીવે સૌને મળી પૂછ્યા કુશળ સપ્રેમ,
કહ્યું વાનરે શુચિ પદે કુશળ હોય ના કેમ ?

(ચોપાઈ)

આવ્યા કાર્ય કરી હનુમાન, રાખ્યા સકળ વાનર કેરા પ્રાણ,
મળ્યા હનુમાનને એથી ફરી ચાલ્યા રામ પાસે સૌ મળી.

રામે આવતા સૌને નિહાળ્યા, જાગી અંતરે ઉલ્લાસછાયા;
બેઠા સ્ફટિક શિલા પર ભાઈ, પડ્યા વાનર સૌ પદમાંહી.

(દોહરા)

સૌને પ્રેમસહિત મળ્યા રઘુપતિ કરુણાપુંજ;
પૂછ્યા કુશળ, કુશળ કહ્યું પેખી પ્રભુપદકુંજ.

(ચોપાઈ)

બોલ્યા જામવંત રઘુરાય, તમે જેને કરો છો સહાય,
શુભ કુશળ તે મંગલ તેનું, શકે કોણ બગાડી એનું ?

એની ઉપર સર્વ પ્રસન્ન થાય, કરો કૃપાનું વર્ષણ,
તે જ વિજયી વિનયી ગુણસાગર યશ પામે ત્રિલોકઉજાગર.

થયું પ્રભુની કૃપાથી કાજ, જન્મ સફળ અમારો આજ,
કરી પવનસુતે જે કરણી મુખે સહસ્ર જાય ના વરણી.

જામવંતે સુણાવ્યું ચરિત્ર, સુષ્ટ્યું રામે લગાડીને ચિત્ત;
થયા મુદિત કૃપાનિધિ રામ ભેટ્યા હનુમાનને કૃતકામ.

(દોહરા)

કેવી રીતે જાનકી વસી રહી વનમાં,
ધારે કેમ કરી વળી પ્રાણ કહો તનમાં ?

નામ પહેરેગીર ને ધ્યાન તમારું કમાડ,
લોચન નિજ પદમાં સ્થિર, પ્રાણ જાય કથી વાટ ?

રાતદિવસ અંતર કરે તમારી જ પૂજા,
બોલ્યા કપિવર દેવ ના કોઈએ દૂજા.

ચૂડામણિ અર્પ્યો મને વિદાયવેળા નાથ;
રઘુપતિએ ચાંપ્યો તરત એને હૈયાસાથ.

લોચનમાં પાણી ભરી વચનો મને કહ્યાં,
કહેજો પ્રેમે મુજવતી પ્રણમી પ્રભુપદમાં.

(આખ્યાન)

મનક્રમવચન ચરણ અનુરાગ કયે અપરાધ કર્યો છે ત્યાગ ?

મુજ અવગુણનું મુજને જ્ઞાન વિયોગથી ના છૂટ્યો પ્રાણ;

નાથ, નયનનો એ અપરાધ રોકે પ્રાણ એજ દિનરાત,
વિરહ અગ્નિ છે શ્વાસ સમીર બાળે ક્ષણમાં તૂલ શરીર;

વરસે જળ લોચન હિતકાજ, જલે ન દેહ વિરહની આગ.

વિપત્તિ સીતાતણી વિશાળ કહું કેમ હે દીનદયાળ ?

(દોહરા)

કરુણાનિધિ, પ્રત્યેક પળ વીતે કલ્પસમાન;
ભુજબળ ખલદલ જીતતાં રક્ષો સીતાપ્રાણ.

વિલંબ ના કરશો હવે સીતાને ચાલો,
લઈ આવીએ, બિરદને પ્રેમસિંધુ પાળો.

સીતાનું દુઃખ સાંભળી પ્રભુનાં સુખના ધામ,
લોચનમાં જાણે રહ્યા ઊઠી અશ્રુજામ.

બોલ્યા પ્રભુ મારો જ છે જેઓને આધાર,
તનમનવચને જે ગણે મુજને જીવનસાર

વિપત્તિ સ્વપ્ને પણ કહો કેમ તેમને હોય,
મારું શરણ ગ્રહી પડે સંકટમાં શું કોય ?

વિપત્તિ હનુમંતે કહ્યું પ્રભુ એજ ખરે છે,
સ્મરણભજન ના જીવથી થાય તમારું કે.

નિશાચરોની વાત શી, શત્રુને જીતી,
મેળવશો સીતા તમે દર્શાવી પ્રીતિ.

તમારાસમો અન્ય ના કપિવર, ઉપકારી,
સુરનરમુનિ કોઈય ના, જગમાં તનધારી.

સમજાયે મુજને નહીં કરું શું પ્રતિઉપકાર,
કરજમુક્ત ન બની શકું સાચે હું કદિકાળ.

પ્રભુવચન સુણી વદનને જોઈ પુલકિત અંગ,
પડ્યા પદે રક્ષા કરો બોલીને હનુમંત.

વારંવાર ઉઠાડવા પ્રભુ પ્રેમે લાગ્યા,
પ્રેમમગ્ન ના ચરણ પણ હનુમંતે ત્યાગ્યાં.

ભેટીને હનુમાનને બેસાડી નિજ પાસ,
હાથ પકડતાં રઘુવરે કહ્યાં વચનને ખાસ.

લંકા રાવણરક્ષિત દુર્ગ તથા દુર્ભેદ,
કેમ કરી બાળી શક્યા, કહો એહનો ભેદ.

પ્રભુને પ્રસન્ન સમજતાં નમ્ર વચન હનુમાન,
બોલ્યા, વાનર ના કરે બળનું અધિક ગુમાન.

ઓળંગી અર્ણવ નગર સુવર્ણમય બાળ્યું,
અશોકવન ઉજ્જડ કરી રિપુદળ સંહાર્યું.

પ્રતાપ કેવળ આપનો એ સઘળો જાણું,
મારી પ્રભુતા એ મહીં કાંઈ ના માનું.

અશક્ય કાંઈ ના રહે તમે થતાં અનુકૂળ,
વડવાનલ બાળી શકે તવ પ્રભાવથી તૂલ.

(આખ્યાન)

તનમનવચન જાણતાં દાસ બોલ્યા પ્રભુ સુખ પામી ખાસ,
માગો કપિવર વર અનુકૂળ, આપું સત્વર તે સુખમૂળ.

નાથ, ભક્તિ અતિ સુખપ્રદ જે કૃપા કરી દો અવિરત તે;
એવમસ્તુ રઘુનાથ વદ્યા, શાંતિ પવનસુત પરમ લભ્યા.

સુણી પ્રભુવચન વદ્યું કપિવૃંદ, જય જય કૃપાળુ સુખકંદ;
પછી કહ્યું રામે કપિરાજ, કરો વિલંબ હવે શા કાજ ?

આપો વાનરને આદેશ પ્રતીક્ષા કરો ના લવલેશ.
સુમન વરસતાં સુર તે કાળ ચાલ્યા ગગનથકી તત્કાળ.

(દોહરા)

કપિપતિના આદેશથી આવ્યાં યોદ્ધાજૂથ,
વિવિધ વર્ણનાં અતુલ બળ વાનર ભાલુ વરૂથ.

(આખ્યાન)

પ્રભુપદપંકજ ઢાળી શીશ ગર્જ્યાં ભાલુ મહાબળ કીસ;
પેખી રહ્યા સકળ કપિસૈન્ય રામ કૃપાથી સરસિજનેન.

રામકૃપાબળ પ્રાપ્ત કરી ગિરિસમ કપિએ કાય ધરી;
કર્ચું પછી સાનંદ પ્રયાણ રામે શુકનસહિત તત્કાળ.

કીર્તિ જેમની મંગલ સર્વ પ્રયાણ હોય તેમનું પર્વ;
જાણ્યું સીતાએ ન્યારું, વામઅંગ ફરક્યું સારું.

રાવણને અપશુકન થયા, વિધિએ લેશ કરી ન દયા;
વર્ણન સૈન્યતણું ન કરાય, ગર્જનાથકી ગગન ભરાય.

(દોહરા)

નખઆયુધ ગિરિવૃક્ષને ધારણ કરનારા,
સ્વેચ્છાએ ધરતી અને ગગને ફરનારા.

સિંહનાદ કરતા બધા કપિ ને ભાલુ અપાર,
ડોલી દિશા, કરી રહ્યા દિગ્ગજ સૌ ચિત્કાર.

(છંદ - શ્રી રામચંદ્ર કૃપાલુ)

ડોલી ધરિત્રી, દિગ્ગજો ચિત્કાર સૌ કરતા રહ્યા,
સાગર ખળભળ્યા, ગિરિવર હલ્યા, દેવમુનિ હર્ષિત થયા;
ગંધર્વ કિન્નરનાગ સમજ્યા દુઃખ દૂર હવે થશે;
વાનર કરી ગર્જન કરોડો દોડતા સુભટો હસે,
જય રામ પરમપ્રતાપ કોશલનાથ સૌ વદતા રસે.

ના શેષ ભાર સહી શક્યા સેનાતણો સંમોહથી,
લાગ્યા પકડવા ફૂર્મકેરી પીઠને નિજ દાંતથી;
સોહી રહ્યાં ચિત્તે કમઠ પર કથા દિવ્ય પ્રયાણની,
જાણે કહેતાં શેષઅંકિત રામની અતિપાવની.

(દોહરા)

એમ કૃપાનિધિ છેવટે પહોંચ્યા સાગરતીર;
લાગ્યા સઘળે વિહરવા વિપુલ ભાલુ કપિવીર.

*

મંદોદરી તથા વિભીષણની સલાહ

(ચોપાઈ)

લંકા જ્યારથી કપિએ બાળી બની ભયભીત રાક્ષસ ભારી,
કરવા ત્યારથી લાગ્યા વિચાર થશે રાક્ષસકુળનો સંહાર.

કોઈ રક્ષી હવે શકશે ના; બળ દૂતનું દેખ્યું જરા આ,
એના સ્વામી હશે તો કેવા, થશે હાલ સૌના જોવા જેવા.

હાથ જોડી વિનયભરી વાણી બોલી મંદોદરી પ્રિય શાણી,
સ્વામી, હરિના વિરોધને છોડો પ્રેમ રઘુપતિની સાથે જોડો.

ધરો હિતનાં વચનોને ધ્યાન બની શાંત જેથી જાય પ્રાણ,
સ્નેહે સચિવને બોલાવી આજ, રાખો કુળની તમારી લાજ.

કુળકમળવિપિન દુઃખકારી શીત રાતસમી સીતા ભારી,
તેને પાઠવો પ્રેમથી પાછી, નથી કાંઈ ગયું હજી નાસી.

(દોહરા)

સીતાને રાખ્યાથકી સ્વપ્ને હિત નહિ થાય,
બ્રહ્મા શંભુ ભલે કરે તોપણ નાથ, કદાચ.

રામબાણ અહિગણસમાં મેંઢક અસુર અનેક,
ગ્રસે ન જ્યાં લગ ત્યાં સુધી રક્ષો કરી વિવેક.

(આખ્યાન)

સુણતાંવેંત મધુર એ વાણી હસ્યો તરત શઠ અતિ અભિમાની,
સ્વભાવ સ્ત્રીનો બીકણ સાચ, નિર્બળ મન છે તારું ખાસ.

પતિ તુજ લોકપાલના નાથ જીવે તોપણ તું ભયસાથ,
એથી વધું દયનીય ન કાંઈ ડરતા મુજથી સુરમુનિરાય.

આવે જો કપિસૈન્ય અપાર ખાશે તો અસુરો તત્કાળ;
આલિંગી બોલીને એમ ચાલ્યો અબુધ મનુજની જેમ.

વિઘાતા બન્યા છે વિપરીત સન્નારી એ સમજી ચિત્ત;
સભામહીં બેઠો બળવાન ખેંચ્યું ત્યાં કોઈએ ધ્યાન,
સૈન્ય પહોંચ્યું સાગરપાર; પૂજ્યો મંત્રી તણો વિચાર.

(દોહરા)

સચિવ હસી બોલ્યા તમે જીત્યા દાનવદેવ,
અનાયાસ, તો નર અને વાનર હિસાબ કેમ ?

સચિવ વૈદ ગુરુ જો વદે પ્રિય રાખી ભય આશ,
રાજ્યધર્મતન તો ત્રણે પામે સત્વર નાશ.

રાવણનાં પણ સચિવ સૌ કરતા વ્યર્થ વખાણ;
આવ્યા ત્યાં જ વિભીષણ કરતાં પદે પ્રણામ.

બોલ્યા, કૃપાળુ, આપની આજ્ઞાથી બોલું,
હિતની વાત જણાવતાં દિલ મારું ખોલું.

સુયશ સુમતિ સુખને વળી જે યાહે કલ્યાણ,
તે પરનારી ના ધરે ચોથચંદ્રસમ ધ્યાન.

તે પરનારીમુખ તજે, ચૌદ ભવનપતિ હોય,
તોપણ ટકી શકે નહીં ભૂતદ્રોહથી કોય.

ગુણસાગર નાગર ભલે હોય માનવી કો',
મનાય તે ઉત્તમ નહીં લોભ ધરાવે તો.

કામક્રોધ મદલોભને કહ્યા નરકના પંથ,
તજી સર્વ રઘુવર ભજે ભજે જેમને સંત.

*

(આખ્યાન)

રામ નથી નર કે ભૂપાલ, ભુવનેશ્વર કાળતણા કાળ;
બ્રહ્મ અનામય અજ ભગવંત વ્યાપક એક અનાદિ અનંત.

ગોદ્રિજધેનુ દેવહિતકારી કૃપાસિંધુ માનવતનુધારી;
જનરંજન ભંજનખલ નાથ વેદધર્મરક્ષક છે ભ્રાત !

વેર તજીને કરો પ્રણામ, પ્રણતારતિભંજન છે રામ;
વૈદેહીનો કરતાં ત્યાગ ભજો એમને કરતાં રાગ.

વિશ્વદ્રોહનું પાપ કરે તે પણ શરણ સસ્નેહ ગ્રહે,
કરે ન રઘુવર તેનો ત્યાગ, ઉરમાં રાખે સૌનો ભાગ.
નામ જેનું ત્રણ તાપ-નસાવન તે પ્રભુ પ્રગટ્યા પોતે પાવન.

(દોહરા)

વંદી વારંવાર હું વિનવું છું દસશીશ,
પરિહરી મનમોહમદ ભજો કોશલાધીશ.

પુલસ્ત્ય મુનિએ પાઠવ્યો કહી શિષ્યને વાત,
દેખી શુભ અવસર કહી તેજ તમોને ભ્રાત !

બુદ્ધિમાન મંત્રી હતો માલ્યવાન નામે,
એને એ શબ્દો સુણી શાંતિ થઈ પ્રાણે.

વિભીષણ કહ્યું એહણે, નીતિવિભૂષણ છે,
ધારણ અંતરમાં કરો, કહે સત્યને એ.

બોલ્યો રાવણ શઠ ઉભય રિપુનો મહિમા ગાય,
શીખ મને આપી રહ્યા, દૂર ભલે તે થાય.

સુમતિ કુમતિ સૌના ઉરે નિશદિન નાથ રહે,
વિભીષણ વદ્યા, વેદ ને પુરાણ એમ કહે.

સુમતિ હોય સંપત્તિ ત્યાં વિભિન્ન વાસ કરે,
કુમતિ હોય ત્યાં વરસતી વિવિધ વિપત્તિ ખરે.

કુમતિ વસી વિપરીત છે તમારા ઉરમહીં,
તેથી નિજ કલ્યાણનો કરો વિવેક નહીં.

હિતને અહિત ગણી રહ્યા રિપુને મિત્ર વળી,
રાક્ષસ કુળરાત્રીસમી સ્ત્રી પર પ્રીત કરી.

અરજ કરું છું પ્રેમથી પગ પકડીને ભ્રાત,
સીતા અર્પો રામને, દૂર કરી દો ઘાત.

*

(આખ્યાન)

બુધપુરાણ શ્રુતિસંમત વાણ વદ્યા વિભીષણ નીતિ મહાન,
ક્રોધિત થયો દશાનન તોય, ખલ છે મૃત્યુ નિકટ તુજ ધોર.

જીવે શઠ મુજથી તું રોજ છતાં શત્રુની કરતો ખોજ,
પસંદ રિપુનો પક્ષ કરે, મારું હિત ના ધ્યાન ધરે.
એવું જગમાં કોણ નથી હાર્યું જે નવ શક્તિથકી ?

મુજ પુર વસી તપસ્વીપ્રીત; તેને મળતાં શીખવ નીતિ;
કહીને કર્યો ચરણપ્રહાર; ગ્રહ્યા પદ છતાં વારંવાર.

મહાનતા એ સંતતણી, કરે અમંગલ કદી નહીં,
દુર્જનનું પણ શુભ જ કરે, વિષને બદલે સુધા ધરે.

માર્યો મુજને ભલે તમે, માતાપિતાસમ પૂજ્ય તમે,
તોપણ વચનો સત્ય કહું રામભજનમાં શ્રેય રહ્યું.

(દોહરા)

વદતાં એમ વિભીષણ સચિવ લઈને સાથ,
નભમાર્ગે આગળ વધ્યા ફરી કહીને વાત.

રામ સત્યસંકલ્પ પ્રભુ, સભા કાળવશ આ,
દોષ ન દેશો રામના જાઉં શુચિ ચરણમાં.

*

વિભીષણ અને રામ

(ચોપાઈ)

ચાલ્યા એવું વદી વિભીષણ, આયુહીન થયા સૌ તે ક્ષણ;
સાધુકેરી અવજ્ઞા નાની કરે સકળ કલ્યાણની હાનિ.

કર્યો જ્યારથી અનુજે ત્યાગ બન્યો ત્યારથી અસુર અભાગ;
ચાલ્યા હરખીને રામની પાસે કરી મનોરથ અભિનવ આશે.

જોઉં ચરણકમળને આજે મૃદુ સુખપ્રદ સેવકકાજે,
તરી સ્પર્શતાં જે ઋષિનારી જે છે દંડક પાવનકારી.

જેને જનકસુતા ઉર ધારે, દોડ્યા દેખી કનકમૃગ ત્યારે;
રાજે શિવના હૃદયસરમાં જે જોવા મળશે મને ભાગ્યથી તે.

(દોહરા)

ભરતે જે પદપાદુકામહીં કર્યું મન લીન,
તે પદપુનિતજલે થશે મનડું મારું મીન.

(ચોપાઈ)

કરી એમ સપ્રેમ વિચાર ચાલ્યા શીઘ્ર સમુદ્રની પાર;
જોયા એમને વાનરે જ્યારે રિપુદૂત માન્યા ખાસ ત્યારે.

રોકી પહોંચ્યા સુગ્રીવની પાસ કહ્યું સુગ્રીવે ત્યારે ખાસ,
ચાલ્યા મળવા દશાનનભ્રાત મને લાગે વિશિષ્ટ એ વાત.

અતિગૂઢ નિશાચરમાયા, કામરૂપ શાને અહીં આવ્યા,
હશે જાણવાને આવ્યા ભેદ ઘટે બાંધવા તેથી સખેદ.

કહ્યું રામે નીતિને વિચારી હરું શરણાગતભય ભારી,
ખ્યાત એવી પ્રતિજ્ઞા મારી; હસ્યા હનુમાન એ સુણી ન્યારી.

(દોહરા)

અહિત વિચારીને તજે શરણાગતને જે,
દોષ દેખતાં તેમને, પામર પાપી તે.

(ચોપાઈ)

કોટિ વિપ્રવધ કર્યા જેણે તજું શરણે આવે તો ના તેને;
થાય મારી સન્મુખ જીવ જ્યારે, કોટિ જન્મપાતક ટળે ત્યારે.

પાપવંતનો સહજ સ્વભાવ થાય મારા ભજનનો ના ભાવ;
હોય દુષ્ટ હૃદયવાળો જો તે, મારી સન્મુખ આવી શકે શેં ?

મને નિર્મળમનજન પાવે છળછિદ્રકપટ નવ ભાવે;
ભેદ લેવા માગે દસશીશ તોય હાનિ ના લેશ, કપીશ !

અસુરો અવનીકેરા સઘળા, શકે લક્ષ્મણ હણી ક્ષણભરમાં;
હશે શરણે આવ્યો ભયભીત પ્રાણપેઠે રક્ષીશ સપ્રીત.

(દોહરા)

લાવો એને એટલે, બોલ્યા કૃપાનિધાન;
જય કૃપાળુ ચાલ્યા વદી કપિઅંગદહનુમાન.

*

(આખ્યાન)

આગળ કરી એમને વાનર આવ્યા જ્યાં રઘુપતિ કરુણાકર;
દેખ્યા દૂર રહી બે ભ્રાત ભક્તે કૃતાર્થ ગણતાં જાત.

નીરખી મધુમય રસભર રામ કરવા લાગ્યાં નેત્ર ન કામ;
પ્રલંબ ભુજ કંજારુણ લોચન શ્યામલ અંગ પ્રણતભયમોચન.

સિંહકંઠ ઉર અતીવ વિશાળ, વદન મદન મનમોહન હાર;
નયન નીર અતિ પુલકિત ગાત્ર; કહી ઘૈર્ય ધારીને વાત.

બંધુ દશાનનનો હું નાથ નિશિચરવંશ જન્મ જગતાત !
સહજ પાપપ્રિય તામસદેહ ઉલૂકને જ્યમ તમ પર નેહ.

(દોહરા)

આવ્યો સુયશ સુણી અહીં પ્રભુ ભંજન ભવભીર,
ત્રાહિ ત્રાહિ આર્તિહરણ શરણસુખદ રઘુવીર.

પ્રણામ કરતાં પેખતાં પાખ્યા હર્ષ વિશેષ,
દીનવચન સુણતાં વળી ભેટ્યા પ્રભુ પ્રેમેશ.

અનુજ સહિત મળતાં સુખે બેસાડીને પાસ,
ભક્તનભયહર વચનને કહ્યાં એમણે ખાસ.

કુશળ તમે પરિવારસહ છો લંકેશ, ખરે?
ખલમંડળમાં વિહરતા દિન ને રાત તમે.

ધર્મ આચરો શેં તમે; રીત બધી જાણું,
નીતિનિપુણ છો, અનીતિ ના પ્રિય જરા, માનું.

નરકવાસ સારો ઘણો શ્રેયસ્કર લાગે,
વિઘાતા ન દે દુષ્ટનો સંગ, પ્રાણ માગે.

વદ્યા વિભીષણ મેં સુખદ દર્શન દિવ્ય કર્યું,
કુશળ એટલે; નિજ ગણી ચરણે સ્થાન ધર્યું.

કુશળ જીવ ના ત્યાં સુધી સ્વપ્ને નવ વિશ્રામ,
ભજે રામ ના જ્યાં સુધી તજી શોકપ્રદ કામ.

લોભ મોહ મદ મત્સર, ખલ અભિમાન સમાન,
વસે હૃદયમાં જ્યાં સુધી લઈને ધનુષ બાણ,
ભાથા સહિત વસે નહીં રામ ભક્તના પ્રાણ.

મમતારૂપી જીવની અંધકારમય રાત,
રાગદ્વેષના ધુવડને સુખ દેતી સાક્ષાત્.

રહે હૃદયમાં રાત તે પ્રભુપ્રતાપનો સૂર્ય,
પ્રગટ થાય ના જ્યાં સુધી તિમિરવિનાશક પૂર્ણ.

કૃતાર્થ દર્શનથી બન્યો, ભીતિ ટળી ભારે,
કૃપાળુ હો અનુકૂળ તો તાપ ટળે ત્યારે.

અસુર અધમ અતિ હું ખરે, શુભ નવ કર્મ કર્યું;
રૂપ જેમનું ધ્યાનમાં ઋષિમુનિએ ન ગ્રહ્યું.

તે પ્રભુએ હરખે મને આલિંગન આપ્યું,
કૃપાસિંધુ રામે કઠિન બંધનને કાપ્યું.

શિવવિરંચિથી સેવ્ય છે ચરણ તમારાં જે,
બડભાગી હું કે મને નીરખવા મળ્યાં તે.

સખા, સુણો મારા સહજ સ્વભાવ કેરી વાત,
ભુશુંડિ શંકરપાર્વતી જાણે છે પ્રખ્યાત.

(આખ્યાન)

માનવ કરે ચરાચર દ્રોહ આવે શરણ સભય મુજ કોય,
તજી છળકપટ મદ ને મોહ, સાધુ સમાન કરું છું તોય.

જનની જનક બંધુ સુતદાર તન ધન ભવન સુહૃદપરિવાર,
ભેગા કરી મમતના તાર, બાંધે મુજ પદ દોર રસાળ;

સમદર્શી ઇચ્છા ન જરાય, હર્ષશોકભય ના મનમાંહ્ય,
મુજ ઉર વસે સજ્જનો એ લોભી મન જ્યમ વસે ધને.
પ્રિય મુજને તમ સરખા સંત, અન્ય અરજથી ધરું ન અંગ.

(દોહરા)

પરહિત સગુણોપાસક નીતિ નિરત દૃઢ નેમ,
તે નર પ્રાણસમાન મમ જેને દ્વિજપદપ્રેમ.

લંકેશ, ખરે છો સકળ ગુણભંડાર તમે,
એથી અતિશય પ્રિય બન્યા પ્રિયજનમાંય મને.

રામવચન સુણતાં કર્યો કપિએ જયજયકાર,
કૃપાસિંધુ બોલ્યા બધા પ્રભુનો હો જયકાર.

(આખ્યાન)

સુણી વિભીષણ પ્રભુની વાણ કરી સુખદ શ્રવણામૃતપાન,
તૃપ્તિ પામ્યા લેશ નહીં, પ્રેમ હૃદયમાં રહ્યો વહી.

દેવ પરમ સચરાચરનાથ પ્રણતપાલ સર્વજ્ઞ અગાધ,
પ્રથમ વાસના મુજમાં રહી પ્રભુપદ પ્રીતસરિત તે વહી.

ભક્તિ પાવની દો મુજને પ્રિય જે લાગે છે શિવને;
એવમસ્તુ પ્રભુ તરત વદ્યા, સિંધુજલ લઈ શબ્દ કહ્યા.

ઇચ્છા લેશ તમારી ના પણ અમોઘ દર્શન મુજ આ;
તિલક કર્યું કરવાને ક્ષેમ, ટપક્યો લોચનમાંથી પ્રેમ.

(દોહરા)

રાવણ ક્રોધાનલમહીં જલતો નિત્ય પ્રચંડ,
રક્ષ્યો ભક્ત વિભીષણ, આપ્યું રાજ્ય અખંડ.

રાવણને જે ધન ધર્યું શિવે દસ શિર ધર્યે,
ધરી રઘુવરે સંપદા સંકોચ રહિત તે.

એવા પ્રભુને ત્યાગતાં અન્યને ભજે જે,
પુચ્છ શૃંગ વિણ નરરૂપે માની લો પશુ તે.

*

દશાનનના દૂત

નિજ જન જાણી ભક્તને સત્વર અપનાવ્યો,
સ્વભાવ પ્રભુનો એ સકળ કપિકુળને ભાવ્યો.

સર્વરૂપ સર્વજ્ઞ ને વ્યાપક છતાં ઉદાસ,
સર્વરહિત સૌના ઉરે કરતા નિશદિન વાસ,

નીતિતણા રક્ષક બન્યા માનવ ભક્તો કાજ,
રાક્ષસકુળનાશક વદ્યા રામ ગરીબનિવાજ.

લંકાપતિ સુગ્રીવ બે વિચારી વદો વીર,
તરવો કયા ઉપાયથી જલધિ હવે ગંભીર.

મગર સર્પ મીને ભર્યો અર્ણવ ખરે અપાર,
દુસ્તર સર્વપણે કહ્યો શેં પહોંચાવે પાર ?

રામ, તમારું શર શકે કોટિ સિંધુ શોષી,
લંકેશ વદ્યા, નીતિ પણ દર્શાવું થોડી.

સમુદ્ર પાસ પહોંચતાં કરો વિનય પ્રેમે,
કુળગુરુ સિંધુ ઉપાય તો કહેશે એ કેમે.

સેના કપિ ને ભાલુની વિના પરિશ્રમ એમ,
તરશે દુસ્તર સિંધુને નિમીષમાં સપ્રેમ.

(આખ્યાન)

કહ્યો તમે છે ઉચિત ઉપાય, કહું કરે જો દૈવ સહાય.
સલાહ લક્ષ્મણને નવ ગમી, લાગી મનને દુઃખદ ઘણી.

નાથ, દેવનો શો વિશ્વાસ, કાયર રાખે એની આશ;
શોષો સાગર ક્રોધ કરી આળસુ દેખે દૈવભણી.

સુણી વચન વિહસ્યા રઘુવીર, એમ કરીશું ધર તું ધીર.
આવ્યા અર્ણવ પાસે રામ, કર્યા નમાવી શીશ પ્રણામ.

(દોહરા)

સિંધુતટે બેઠા પછી દર્ભ પાથરીને,
દૂત દશાનનના અસુર આવ્યા એ સમયે.

ધારી કપિતન કપટથી પ્રસંગ સૌ જોયા,
પ્રભુગુણ શરણાગત કૃપા દેખીને મોહ્યા.

ભેદ ભૂલતાં રામનાં કર્યા સપ્રેમ વખાણ,
રિપૂદ્ધત ગણી વાનરો બાંધીને તત્કાળ

લાવ્યા કપીશ પાસ તો સુગ્રીવ વદ્યા એ,
અંગભંગ કરતાં કરો વિદાય રાક્ષસને.

દોડ્યા વાનર, દૂતને બાંધી માર્યો માર;
સોગંદ દઈ રામના કર્યા અસુરે પોકાર.

દયા કરીને લક્ષ્મણે કર્યા એમને મુક્ત;
કહ્યું પત્રિકા આપતાં સંદેશ નથી ગુપ્ત.

કહેજો રાવણને તમે પત્રિકા આપી,
કુળનાશક તુજને હવે કાળ રહ્યો માપી.

સીતાને સુપ્રત કરી મળ રઘુવરને મૂઢ,
તારા મંગલની કહી વાત આટલી ગૂઢ.

લક્ષ્મણને વંદી કરી ગુણનાં વળી વખાણ,
યશ વર્ણવતાં રામનો દૂતે કર્યું પ્રયાણ.

*

(આખ્યાન)

હસી રાવણે પૂછી વાત, કુશળ સ્વસ્થ શુક, તારી જાત ?
મળ્યો વિભીષણને શો સાર, સમીપ એની ફરકે કાળ.
કર્યો રાજ્ય લંકાનો ત્યાગ, બનશે જવનો કીટ અભાગ.

ભાલુવાનરોની સેના કાળ ગ્રાસ કરશે એના;
સાગર કોમળચિત્ત કૃપાળ બન્યો જેમનો છે રખવાળ.

(દોહરા)

મુજથી ડરનારા કહે તપસ્વીતણી વાત;
મળ્યો તેમને તું જઈ સિંધુતટે સાક્ષાત્ ?

ઉત્તમ યશ મારો સુણી ઉભય ફર્યા પાછા,
મને જીતવાની તજી સીતાની આશા ?

રિપુદળબળને તેજને કેમ નથી કહેતો,
ચકિત થયો છે કેમ તું, શાંતિ નથી લહેતો ?

પૂછ્યું નાથ, કૃપા કરી તમે મને છે જેમ,
સત્ય માનજો કથનને ક્રોધ તજીને તેમ.

અનુજ આપનો રામને જઈ મળ્યો જ્યારે,
તેને સત્કારી કર્યું રાજતિલક ત્યારે.

(આખ્યાન)

દૂત તમારા જાણી અમને, દીધા દંડ ભયંકર કપિએ,
કાપ્યાં હોત નાસિકા કાન, રામશપથથી ઊગર્યા પ્રાણ.

સૈન્ય રામનું કેમ કથાય, કોટિ મુખે વર્ણન ન કરાય;
બહુવિધ વાનર ભાલુ સમેત, વિકટ વદન વિકરાળ અનેક.

પુરને દહી કર્યો સુતનાશ, તેનું બળ કપિમાં ના ખાસ;
અમિત નામ ભટ કઠિન કરાળ, અમિત હસ્તિબળ વિપુલ વિશાળ.

(દોહરા)

દ્વિવિદ મયંદ નીલનલ, અંગદગદવિકટાસ્ય,
દધિમુખ શઠ કેશરી વિશઠ જાંબવાન છે ખાસ.

*

(ચોપાઈ)

કપિ સૌ એ સુગ્રીવસમાન, કોટિ એવા છે સામર્થ્યવાન;
બળ અતુલિત રામકૃપાનું આખા વિશ્વને તૃણ જેવું જાણ્યું.

એવું સાંભળ્યું મેં દસકંઠર, પદ્મ અઢાર જૂથપ બંદર;
એવો સેનામાં કપિ નવ એક જીતે તમને રણે જે ના નેક.

ક્રોધે મસળે છે સઘળા હાથ, આપે આદેશ ના રઘુનાથ;
શોષો સાગર સમીનવ્યાલ પૂરો પર્વતખંડે વિશાળ,

દસશીશને ધૂળે મિલાવો, કપિ વચનો વદે એવાં લાખો.
ગરજે નિર્ભય સર્વ નિશ્ચિત ગ્રસવા લંકાને યાહે છે ચિત્ત.

(દોહરા)

સહજ શૂર કપિભાલુ સૌ શિર પર છે પ્રભુ રામ,
કોટિ કાળને પણ શકે જીતી એ સંગ્રામ.

(ચોપાઈ)

રામ તેજ બળબુદ્ધિ વિપુલ લક્ષ શેષ નવ ગાય પ્રચુર;
એક શરથી શોષે શત સિંધુ, પૂછે માર્ગ છતાં દીનબંધુ.

મનમાં કરુણા રાખી માર્ગ માગે, સિંધુ અજ્ઞાનથી ભલે જાગે;
હસ્યો રાવણ એ સુણી બોલી, એની બુદ્ધિ બની ગઈ પોલી.

તેથી કપિની સહાય છે લીધી, ભીરુ વિભીષણે શીખ દીધી;
રિપુ બળબુદ્ધિનો મળ્યો તાગ, હવે ક્યાં છે બડાઈનો માર્ગ ?

મંત્રી ભીરુ વિભીષણ જેનો પામે વૈભવ જય તે શેનો ?
સુણી વચનો વધ્યો દૂતરોષ મટ્યો રહ્યોસહ્યો એનો તોષ.

(દોહરા)

કાઠી સત્વર પત્રિકા કહ્યું વાંચવા કાજ;
પકડી ડાબા હાથમાં મૂકી સઘળી લાજ.

મંત્રીએ વાંચી, અરે શઠ નવ કર કુળનાશ,
વાતોથી હરખી રખે કરતો જીવનઆશ.

શિવવિરંચિ કે વિષ્ણુનું શરણ ભલેને લે,
રામવિરોધથી કદી ઊગરી ના શકશે.

અનુજ જેમ મદને તજી બન પ્રભુપદનો ભૂંગ,
જલ કે રામશરાનલે કુળસહ બની પતંગ.

*

ભય પામ્યો રાવણ છતાં બોલ્યો હસતાં મંદ,
નભને અડવાને મથે માનવ વામન અંધ

લઘુ તાપસ એવો કરે વાણીતણો વિલાસ;
દૂતે ફરીફરી કહ્યાં ઉપદેશવચન ખાસ.

વિરોધ છોડો રામ છે સકળ જગતસ્વામી,
અતિક્રોમળ કરશે કૃપા તમને પણ પામી.

અપરાધ નહીં એક પણ રાખે હૃદયમહીં,
જનકસીતા સુપ્રત કરો, કરો વિલંબ નહીં

દશાનને ત્યારે કર્યો ક્રોધે ચરણપ્રહાર,
ચાલ્યો રઘુપતિપાસ એ શુક તેથી તત્કાળ.

કથા કહી કરુણાથકી ઉત્તમ ગતિ પામ્યો,
રાવણ કમભાગી અધમ લેશ નહીં માન્યો.

*

અરજ ન માની જલધિએ, ત્રણ દિન વીત્યા તોય,
બોલ્યા રામ સરોષ કે ભયવિણ પ્રીત ન હોય.

(ચોપાઈ)

લક્ષ્મણ, લાવો ધનુષ ને બાણ શોષું પાવકે સાગરપ્રાણ;
શઠથી વિનય કુટિલથી પ્રીત કૃપણસાથ નીતિતણી રીત,

જ્ઞાનવાત મમતા રતસાથ અતિલોભીને વિરતિવખાણ,
ક્રોધિત પાસે રામસંદેશ કામી આગળ હરિઉપદેશ,
બીજ જમીને ખારી જેમ નિષ્ફળ જાય સર્વ એ તેમ.

(આખ્યાન)

સાંધ્યું બોલી બાણ કરાળ, ઉદધિ ઉરમહીં જાગી જ્વાળ,
વ્યાકુળ જલચર બધા બન્યા, હાહાકાર અનેક થયા.

કનકથાળમાં રત્ન ભરી, વિપ્રશ્રેષ્ઠનું રૂપ ધરી
અહં તજી અર્ણવ આવ્યો, શક્તિ સમક્ષ ના ફાવ્યો.

(દોહરા)

કદરી કાખ્યા વિણ કદી, સીંચ્યાથી ન ફળે,
નીચ ન માને વિનયથી, નમે સદાય ડર્યે.

(આખ્યાન)

પ્રભુપદ ગ્રહી સિંધુ ભયસાથ બોલ્યો ક્ષમા કરો ક્ષતિ નાથ,
ગગન સમીર અનલ જલ ધરણી સૌની સ્વભાવથી જડ કરણી.

તમારી જ માયાથી થયાં સૃષ્ટિ હેતુ શાસ્ત્રોએ કહ્યાં;
પામી પ્રભુકેરો આદેશ રહે લહે સુખ સૌ હંમેશ.

ધરી શીખ એ કીધું ઠીક, મર્યાદા પણ ઇશરચિત;
ઢોલ ગમાર શૂદ્ર પશુનાર સૌ પર તાડનનો અધિકાર.

પ્રભુપ્રતાપથી માર્ગ ધરું સેના સઘળી પાર કરું;
ઉલ્લંઘીશ નહીં આદેશ, કરું કહો તે હે પરમેશ !

(દોહરા)

વિનીત વચનોને સુણી, વદ્યા કૃપાળુ અહો,
સેના પાર જઈ શકે, ઉપાય એ જ કહો.

(આખ્યાન)

બંધુ નીલનલ કપિ બે છે પાખ્યા ઋષિની આશિષ એ,
પ્રચંડ ગિરિને સ્પર્શ કરે પ્રભુપ્રતાપ તો સકળ તરે.

પ્રભુની પ્રભુતા હૃદય ધરી રહીશ શક્ય સહાય કરી,
સમુદ્ર એમ ભલે બંધાય, ત્રિભુવનમાં યશ દિવ્ય ગવાય.

મુજ ઉત્તર તટ પર વસતા ભલે અધમ ખલ નર મરતા;
પ્રભુએ સાગરપીડ હરી શરપ્રયોગને શીઘ્ર કરી.

પેખી બળપૌરુષને સર્વ હરખ્યો અર્ણવ માની પર્વ;
સકળ ખલચરિત પ્રભુને કહ્યું, પદડા જેવું કેં ન રહ્યું.

(છંદ - શ્રી રામચંદ્ર કૃપાલુ)

પ્રણમી પદે ભવને ગયો સાગર, મત ગમ્યો રામને;
એ ચરિત ગાયે દાસ તુલસી કલિકલુષ હરનારને;
સુખભવન સંશય શમન દમન વિષાદ રઘુપતિગુણ સકળ,
સૌ આશ તેમ ભરોસ તજતાં કર સદા શઠ મન, શ્રવણ.

(દોહરા)

સકળ સુમંગલદાયક રઘુનાયક ગુણગાન,
સાદર સુણનારા તરે ભવસિંધુ વિના યાન.

*

(સુંદરકાંડ સમાપ્ત)

विहंगावलोकन

૧. વિભીષણ તથા હનુમાન

ઉત્તર રામચરિત નાટકગ્રંથમાં કવિ ભવભૂતિએ લખ્યું છે કે સત્પુરુષોનો સત્પુરુષો સાથેનો સમાગમ પૂર્વનાં કે વર્તમાનનાં કોઈક પુણ્યોદયને લીધે જ થતો હોય છે. લંકાની ધરતી પર એવા બે સત્કર્મપરાયણ પુણ્યાત્મા પુરુષોનો સુખદ સમાગમ થયો - હનુમાન અને વિભીષણ.

પૂર્વનાં પુણ્ય હોય અને પ્રભુની અનુકંપા વરસે ત્યારે સંતો કે સત્પુરુષો સામેથી આવીને મળે. હનુમાન પણ વિભીષણને સામેથી મળ્યા. દેશકાળનાં અંતરને અતિક્રમીને બંને ભેગા થયા અને એકમેકને અવલોકીને આનંદ પામ્યા. હનુમાનને વિભીષણના નિવાસસ્થાનને નિહાળીને નવાઈ લાગી. એના પર રામના આયુધની નિશાની હતી. સામે તુલસી ઉગાડેલી હતી.

રામાયુધ અંકિત ગૃહ સોભા બરનિ ન જાઈ ।

નવ તુલસિકા બુંદ તહ્ન દેખિ હરષ કપિરાઈ ॥

હનુમાનને થયું કે નિશિચરનિકરનિવાસ લંકામાં સજ્જનનો વાસ ક્યાંથી ? વિભીષણ રામના રસમય નામને ઉચ્ચારતાં બહાર આવ્યા. હનુમાને એમની જિજ્ઞાસાના જવાબમાં સઘળી કથા કહી. વિભીષણે સીતાના સમાચાર સંભળાવ્યા. એમને પ્રતિતી થઈ કે હરિકૃપા વિના સંતોનો સમાગમ નથી સાંપડતો.

વિભીષણ લંકામાં રહેતા પરંતુ એકદમ અલિપ્ત રીતે. માનવે પણ એવી રીતે જગતના વિરોધીભાસી વાતાવરણમાં વિભીષણ બનીને રહેવાનું છે. જેની અંદર વિચાર, વાણી, વર્તનની ભીષણતા નથી તે વિભીષણ. સાત્વિકતા, મધુતા, પ્રભુતાની પ્રતિમા. માનવ પોતે મધુમય કે મંગલ બને તો વાતાવરણની અસરથી અલિપ્ત રહી શકે.

*

૨. મંદોદરી

રામકથામાં આવનારાં કેટલાંક મહત્વનાં પાત્રોમાં મંદોદરીનો સમાવેશ થાય છે. મંદોદરીના પવિત્ર, તેજસ્વી નિર્ભય, પતિપરાયણ પાત્રનો કવિતામાં વિશેષ વિકાસ કરી શકાયો હોત. એ પ્રાણવાન પાત્રમાં વિકાસની સઘળી શક્યતા સમાયેલી છે. છતાં પણ એ પાત્રનો સમુચિત કાવ્યોચિત વિકાસ નથી કરી શકાયો એ હકિકત છે.

સ્ત્રીનો મુખ્ય શાશ્વત ધર્મ પતિને સન્માર્ગે વાળવાનો છે. પતિનું સર્વપ્રકારે શ્રેય સધાય તે જોવાનું અને એવી રીતે વર્તવાનું સ્ત્રીનું કર્તવ્ય છે. મંદોદરીએ એ કર્તવ્ય સરસ રીતે બજાવ્યું. સીતા અને રામ પરસ્પર અનુકૂળ હોવાથી એમનો સ્નેહ સંબધ સહજ હતો. સીતાને માટે રામને વળગી

રહેવાનું, વફાદાર રહેવાનું પણ એટલું જ સહજ હતું. પરંતુ રાવણ અને મંદોદરીનાં વ્યક્તિત્વો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી મંદોદરીનું કાર્ય ધાર્યા જેટલું સહેલું નહોતું. વિપરિત વાતાવરણમાં વસીને પણ એણે સત્યના માર્ગે સફર કરી; રાવણ એ માર્ગનો રાહબર બને એવી અપેક્ષા રાખી. એ કાર્ય ધાર્યા જેટલું સહજ કે સરળ નહોતું એની એને પ્રતિતી થઈ. સીતા કરતાં એની ગુણવત્તા કાંઈ ઓછી ન હતી. સીતાને રામ મળ્યા અને એને રાવણ મળ્યા એટલો જ તફાવત. શીલની કસોટીએ બંને સરખી ઠરી. મંદોદરી રાવણના રાજપ્રાસાદનું જ નહીં પરંતુ સમસ્ત લંકાનું રત્ન હતું. આસુરી સંપત્તિની ઝેરજ્વાળાઓ વચ્ચે વસવા છતાં પણ એ એનાથી પર રહી. એણે સીતાહરણના સમાચાર સાંભળીને રાવણને વ્યથિત હૃદયે કહેવા માંડ્યું કે:

કંત કરષ હરિસન પરહરહૂ । મોર કહા અતિ હિત હિંચ ધરહૂ ॥

'હે નાથ, શ્રીહરિનો વિરોધ છોડી દો. મારા કથનને અતિશય હિતકારક સમજીને હૃદયમાં ધારણ કરો.'

'જો તમારું ભલું યાહતા હો તો મંત્રીને બોલાવીને તેની સાથે સીતાને મોકલી દો. સીતા તમારા કુળરૂપી કમળવનને દુઃખ દેનારી શિયાળાની રાત છે. સીતાને પાછી આપ્યા વિના શંકર તથા બ્રહ્મા કરાયેલા કલ્યાણનો લાભ પણ તમને નહિ મળી શકે. રામનાં શર સર્પોનાં સમૂહસમાન છે તથા રાક્ષસો દેડકા જેવા. એમને એમનાં શરરૂપી સર્પો ગળી ન જાય ત્યાં સુધી હઠને છોડી ઉપાય કરો.'

મંદોદરીએ રાવણને એવી રીતે અનેકવાર સમજાવ્યો પરંતુ રાવણ માન્યો નહીં. એ એનું દુર્ભાગ્ય. મંદોદરી રાવણને માટે શોભારૂપ હતી. કોઈયે પુરૂષને માટે અલંકાર રૂપ, મહિમામયી. એના સત્કર્મો કે સદભાગ્યે એને એવી સર્વોત્તમ સન્નારી સાંપડેલી. છતાંપણ એ એને સમજીને એનો સમુચિત સમાદર ના કરી શક્યો. એ એના સદુપદેશને અનુસરત તો સર્વનાશમાંથી ઉગરી જાત; અન્યને ઉગારી શકત. રામાયણને પ્રવાહ કંઈક જુદી જ દિશામાં પ્રવાહિત થાત. પરંતુ બન્યું એથી ઉલટું જ. મંદોદરીએ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવ્યું એ એની મહાનતા.

રાવણે અશોકવાટિકામાં સીતા પાસે જઈને એને કહ્યું કે હું મંદોદરી જેવી સઘળી રાણીઓને તારી દાસી બનાવીશ. તું મારા તરફ દ્રષ્ટિપાત કર. સીતાએ એને સણસણતો ઉત્તર આપ્યો ત્યારે એ ખૂબ જ ક્રોધે ભરાયો ને તલવાર તાણીને સીતાના મસ્તકને કાપવા તૈયાર થયો. એની તલવારને દેખીને સીતાને ભય લાગ્યો નહીં. એ વખતે પણ મંદોદરીએ વચ્ચે પડીને એને સમજાવીને શાંત પાડતા જણાવ્યું કે સ્ત્રીઓને મારવાનું ઉચિત નથી કહેવાતું. પશુપક્ષીની યોનિની સ્ત્રીઓનોય વધ ના કરવો જોઈએ.

રાવણે સીતાને પુનર્વિચાર કરવાની સૂચના આપી કહ્યું કે સીતા જો એક મહિનામાં મારું કહ્યું નહીં માને તો એનો તલવારથી નાશ કરીશ.

રામચરિતમાનસનું એ આલોખન પુરવાર કરે છે કે મંદોદરીને સીતા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હતી. સીતાને કષ્ટમુક્ત કરવા - કરાવવામાં એને રસ હતો. કેટલું બધું સુંદર, ભવ્ય, આદર્શ અને સર્વોત્તમ સ્ત્રીપાત્ર !

*

૩. સીતાનો સંદેહ

અશોકવાટિકામાં હનુમાન અને સીતાનો પ્રથમ મેળાપ.

રામચરિતમાનસમાં એનું વર્ણન સંક્ષેપમાં પણ ખૂબ સરસ રીતે કરવામાં આવ્યું છે.

અશોકવાટિકામાંથી રાવણે વિદાય લીધી તે પછી હનુમાને સીતા પાસે પહોંચી સીતાને આશ્વાસન આપ્યું. છેવટે જણાવ્યું કે માતા, હું તમને લઇને હમણાં જ રામ પાસે પહોંચી જાઉં, પરંતુ રામના સોગંદ ખાઇને કહું છું કે એમની આજ્ઞા એવી નથી. માતા, થોડોક વખત ધીરજ ધરો. રઘુવીર અહીં વાનરો સાથે આવી પહોંચશે ને રાવણને નાશ કરીને તમને મુક્ત કરશે.

એ વખતે સીતાના મનમાં એક સંદેહ થયો:

हैं सुत कपि सब तुम्हहि समाना । जातुधान अति भट बलवाना ॥

मोरैं हृदय परम संदेहा ।

હે પુત્ર, રામની સેનાના સઘળા વાનરો તમારા જેટલા નાના હશે. રાવણના રાક્ષસયોદ્ધાઓ અતિશય બળવાન છે. વાનરો પ્રચંડ બળવાળા રાક્ષસોને શી રીતે જીતી શકશે ?

सुनि कपि प्रगट कीन्हि निज देहा ॥

સીતાના સંશયને દૂર કરવા માટે હનુમાનજીએ સત્વર પોતાના સ્વરૂપને પ્રગટ કર્યું. એ સ્વરૂપ સુમેરુ પર્વત જેવું સુવિશાળ, અતિશય બળવાન અને ભયંકર હતું.

એવા અસાધારણ અલૌકિક સ્વરૂપને નિહાળીને સીતાનો સંશય મટી ગયો. હનુમાને પહેલાં જેવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને કહ્યું કે અમે સાધારણ બળબુદ્ધિવાળા વાનરો છીએ પરંતુ પ્રભુની કૃપાદ્રષ્ટિ પામ્યા છીએ. અમારી પાછળ એમની અસામાન્ય ચેતના, સત્તા કે શક્તિ કાર્ય કરી રહી છે. એટલે અમે નિર્ભય અને નિશ્ચિત છીએ. પ્રભુના પ્રતાપથી સાધારણ સર્પ ગરુડને ખાઈ શકે છે.

सुनु मात साखामृग नहिं बल बुद्धि बिसाल ।

प्रभु प्रताप तैं गरुड़हि खाइ परम लघु ब्याल ॥

સીતાએ સંતુષ્ટ થઇને હનુમાનને આશીર્વાદ આપ્યા: તમે બળ, શીલ, ગુણના ભંડાર, વૃદ્ધાવસ્થાથી રહિત અને અમર બનો. હનુમાને સીતાના ચરણે મસ્તક નમાવ્યું.

માનવ મોટેભાગે ભૂલી જાય છે કે એની પાછળ, અંદર, બહાર, સર્વત્ર પ્રભુની પરમ પ્રતાપી મહાન શક્તિ, ચેતના કે સત્તા કામ કરે છે. એને લીધે જ એનું જીવન કાર્ય કરે છે. એ શક્તિ, ચેતના કે સત્તામાં શ્રદ્ધાભક્તિ પ્રગટતાં એ નિશ્ચિત અને નિર્ભય બને છે. એના મહિમાને જાણ્યા પછી પોતાનું સમગ્ર જીવન એમનાં શ્રીચરણે સમર્પિત કરે છે. એમનો બને છે, એમનું કાર્ય કરે છે, જીવનની ધન્યતાને અનુભવે છે. પ્રભુની સર્વશક્તિમત્તામાં કે વિરાટ શક્તિ અથવા કૃપામાં વિશ્વાસ ધરાવે છે.

*

૪. હનુમાન અને રાવણ

હનુમાન અને રાવણનો મેળાપ ઐતિહાસિક હતો. એમની વચ્ચેનો વાર્તાલાપ ચિરસ્મરણીય.

હનુમાને અવસર આવ્યો ત્યારે રાવણને પોતાની રીતે સમજાવવાનો, સીતાનો ત્યાગ કરી રામનું શરણ લેવા માટે તૈયાર કરવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો, પરંતુ એ પ્રયત્ન નિષ્ફળ નીવડ્યો. 'વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ'ની જેમ એની વિપરીત બુદ્ધિ સન્માર્ગગામિની ના બની શકી. એણે હનુમાનનો વધ કરવાનો આદેશ આપ્યો ત્યારે રાજ્યસભામાં આવેલ વિભીષણે જણાવ્યું કે નીતિશાસ્ત્ર દૂતના વધની અનુમતિ નથી આપતું. એને બદલે બીજો દંડ કરી શકાશે. ત્યારે રાવણે જણાવ્યું કે વાનરની મમતા પુચ્છ પર હોય છે માટે તેલમાં કપડાને બોળીને એને વાનરનાં પુચ્છ પર બાંધીને અગ્નિ લગાડી દો.

કપિ કેં મમતા પૂંછ પર સબહિ કહઉં સમુજાઇ ।

તેલ બોરિ પટ બાંધિ પુનિ પાવક દેહુ લગાઇ ॥

રાવણની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં આવ્યું. હનુમાને પોતાના પુચ્છને ખૂબ જ લાંબુ કર્યું. એમની દ્વારા લંકાદહન થયું. એ કથા સુપ્રસિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન એટલો જ રહે છે કે હનુમાનજીને પુચ્છ હતું ખરું ? વાલ્મીકિ રામાયણમાં ને રામચરિતમાનસમાં પુચ્છનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. રામચરિતમાનસમાં લખેલું છે કે રાવણે હનુમાનને અંગભંગ કરીને મોકલવાની આજ્ઞા કરી. પુચ્છનો વિચાર પાછળથી ક્ષેપક તરીકે રામકથામાં અને રામાયણમાં પ્રવેશ પામ્યો હોય તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કારણ કે વાનરજાતિના યોદ્ધાઓને - સુગ્રીવ તથા વાલિ જેવા યોદ્ધાઓને પુચ્છ હતાં એવો ઉલ્લેખ ક્યાંય નથી મળતો. પુચ્છનો ઉલ્લેખ

હનુમાનને માટે અને એ પણ પ્રસ્તુત પ્રસંગપૂરતો જ થયેલો જોવા મળે છે. એ ઉલ્લેખ વાસ્તવિકતાં કરતાં વિપરીત લાગે છે. વિદ્વાનો અને સંશોધકો એ સંબંધમાં સવિશેષ પ્રકાશ પાડે એ ઇચ્છવા જેવું છે.

*

૫. વિભીષણ

વિભીષણે રાવણને સમજાવવાનો અને દોષમુક્ત બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, એને અનેક રીતે ઉપદેશ આપી જોયો, પરંતુ એની ધારેલી અસર ના થઈ. રાવણે એની સલાહને અવગણી ને એને ક્રોધે ભરાઈને લાત મારી એ પ્રસંગ એને માટે અમોઘ આશીર્વાદરૂપ સાબિત થયો. એણે સત્વર રામનું શરણ લેવાનો સંકલ્પ કર્યો. લંકાપુરીને પરિત્યાગીને એ રામને મળવા માટે ચાલી નીકળ્યો.

વિભીષણને દૂરથી આવતો જોઈને સુગ્રીવના મનમાં શંકા થઈ કે એ દુશ્મનનો દૂત બનીને આપણો ભેદ ઉકેલવા માટે આવતો લાગે છે. ત્યારે રામે જે વચન કહ્યાં તે વચનો એમની અસાધારણ ઉદારતા, સ્નેહમયતા અને ભક્તવત્સલતાના સૂચક છે: 'શરણાગતના ભયને દૂર કરવો એ મારી પ્રતિજ્ઞા છે.'

મમ પ્રણ શરનાગત ભયહારી

'પોતાને શરણે આવેલાને જે પોતાના અહિતને વિચારી છોડી દે છે તે પામર તથા પાપમય છે. તેને જોવાથી પણ હાનિ પહોંચે છે.'

'જેને કરોડો બ્રાહ્મણોની હત્યા લાગી હોય તેને પણ હું શરણે આવ્યા પછી છોડતો નથી. જીવ જ્યારે મારી સન્મુખ થાય છે ત્યારે તેનાં કરોડો જન્મોનાં પાપો નાશ પામે છે.'

'પાપી પુરૂષોને મારું ભજન કદી ગમતું નથી. જો તે દુષ્ટ હૃદયનો હોત તો કદી મારા પ્રત્યે અભિમુખ થઈ શકત ખરો?'

'નિર્મળ મનના માનવો જ મને પામે છે. મને છળકપટ કે દોષદૂષણ નથી ગમતાં. રાવણે એને ભેદ લેવા મોકલ્યો હશે તોપણ આપણને ભીતિ કે હાનિ નથી. કારણ કે જગતનાં સઘળા રાક્ષસોને લક્ષ્મણ નિમીષમાત્રમાં જ મારી શકે તેમ છે. જો તે ભયથી શરણે આવ્યો હશે તોપણ હું પ્રાણની પેઠે એની રક્ષા કરીશ.'

વિભીષણે રામની પાસે પહોંચીને જણાવ્યું કે હું તમારા સુશને સાંભળીને આવ્યો છું. તમે સંસારના ભયના નાશક છો. હે દુઃખીના દુઃખને હરનાર, શરણાગતને સુખ ધરનાર રઘુવીર, મારી

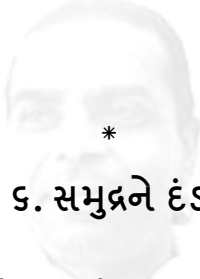
રક્ષા કરો. મારો જન્મ રાક્ષસકુળમાં થયેલો છે. માટું શરીર તામસ છે. ધુવડને અંદકાર પ્રિય લાગે તેમ મને સ્વભાવથી જ પાપકર્મ પ્રિય લાગે છે.

રામની ભક્તવત્સલતા તો જુઓ. એમણે વિભીષણને સન્માનતી વખતે એને લંકેશ કહીને સમુદ્રનું પાણી મંગાવીને રાજતિલક કર્યું. કવિ સરસ રીતે નોંધે છે કે જે સંપત્તિ શંકરે રાવણને દસ મસ્તકના બદલામાં આપેલી તે સંપત્તિ રામે વિભીષણને અતિશય સંકોચસહિત પ્રદાન કરી.

જો સંપત્તિ સિવ રાવનહિ દીન્હ દિઈ દસ માથ ।

સોઝ સંપદા વિભીષનહિ સકુચિ દીન્હ રઘુનાથ ॥

શરણાગત ભક્ત પર ભગવાન કેવી અસાધારણ એમોઘ કૃપા કરે છે તેનો ખ્યાલ એ પ્રસંગ પરથી સહેલાઈથી સુસ્પષ્ટ રીતે આવી શકશે. ચોપણ વિવેકરહિત અજ્ઞાની જીવ પ્રભુના શરણે જતો નથી. વિભીષણે રામનો સમાશ્રય લીધો ત્યારે રાવણ લંકાનો અધીશ્વર હોવાં છતાં રામે એને લંકેશ કહી રાજ્યતિલક કર્યું એ શું સુચવે છે? એ જ કે રાવણનો નાશ નજીકના ભવિષ્યમાં થવાનો જ છે એવું સુસ્પષ્ટ ભવિષ્યકથન એમણે કરી લીધું. બીજું એ કે વિભીષણની યોગ્યતાને એમણે સૌની વચ્ચે મહોર મારી બતાવી.

૬. સમુદ્રને દંડ

લંકાની સામે સમુદ્રતટ પર પડેલી રામની સેના સમુદ્રને પાર કરે તો જ લંકાપુરીમાં પ્રવેશી શકે તેમ હોવાથી રામે સૌથી પ્રથમ સમુદ્રને પ્રાર્થના દ્વારા પ્રસન્ન કરીને સમુદ્રને પાર કરવાનો ઉપાય જાણવાનો વિચાર કર્યો.

લક્ષ્મણને પ્રાર્થનાની વાત રુચી નહીં. એણે સમુદ્રને બાણ મારી સુકવી નાખવાની બલામણ કરી.

એટલી વાતને વર્ણવ્યા પછી કવિએ એ વાતને અધૂરી રાખીને રાવણના દૂતોની ઉપકથાને રજૂ કરી છે. એ ઉપકથાને પાછળથી રજૂ કરી શકાઈ હોત. ઉપકથાની વચ્ચેની રજૂઆત કાંઈક અંશે કવિતાના મૂળ પ્રવાહમાં રસક્ષતિ પહોંચાડનારી છે.

મૂળ પરંપરાગત કથાપ્રવાહ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ વીત્યા તોપણ સમુદ્રે વિનય માન્યો નહીં ત્યારે રામ એને અગ્નિબાણથી સૂકવી નાખવા તૈયાર થયા. સમુદ્રમાં જ્વાળાઓ જાગી. છેવટે સમુદ્ર સોનાના થાળમાં રત્નો સાથે અભિમાનને છોડીને, બ્રાહ્મણના રૂપમાં આગળ આવ્યો. એના મુખમાં મૂકવામાં આવેલાં ઉદગારો

'ઢોલ ગૌંવાર સૂદ્ર પસુ નારી । સકલ તાઙ્ઢના કે અધિકારી ॥ '

વિવાદાસ્પદ અને અસ્થાને લાગે છે. કોઈ વર્ગવિશેષને ઁ ઉદગારો અન્યાય કરનારા જણાય તો નવાઈ નહીં.

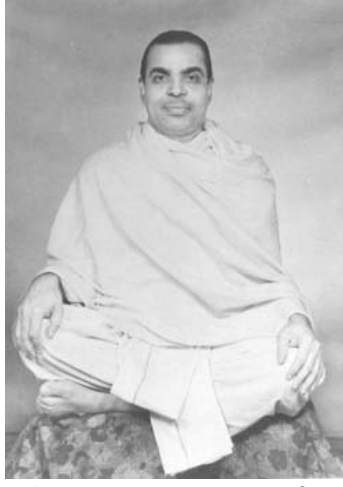
સમુદ્રે રામને સાગર પાર કરવાનો ઉપાય બતાવ્યો. રામચરિતમાનસમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સમુદ્ર છેવટે પોતાના ભવનમાં ગયો. 'નિજ ભવન ગવનેઝ સિંધુ' ઁ કથન સૂચવે છે કે સમુદ્ર ઁ પ્રદેશના તટવર્તી વિસ્તારનો અધિનાયક અથવા સમ્રાટ હશે. રામના દંડના ભયથી પ્રસન્ન બનીને ઁણે સમુદ્રને પાર કરવાનો માર્ગ બતાવ્યો હશે.

ઁ માર્ગ કાંઈક અંશે ચમત્કૃતિજનક દેખાય છે. 'નલ ને નીલને ઋષિના આશીર્વાદ મળ્યા છે. ઁમના સ્પર્શથી પ્રચંડ પર્વતો પણ આપના પ્રતાપથી સમુદ્ર પર તરશે. હું તમને સહાય કરીશ. ઁવી રીતે સેતુ બંધાવો કે ત્રણે લોકમાં આપનો ઉત્તમ યશ ગવાય.'

વાલ્મીકિ રામાયણમાં સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવેલું છે કે નલ અને નીલ ઁ જમાનાના મહાન ઇજનેરો હતા. તેમણે અન્યની મદદથી સેતુની રચના કરેલી. ઁવા વર્ણનથી દેશની પ્રાચીન ભૌતિક સંસ્કૃતિ કે વિદ્યાનું ગૌરવ સચવાય છે. રામચરિતમાનસમાં પણ સેતુ બાંધવાની વાત તો આવે જ છે ઁટલે ઁ દ્વારા પ્રયોજનની પરોક્ષ રીતે પુષ્ટિ થાય છે. પથ્થરો કેવળ તર્યા નહોતા પરંતુ સેતુરચના માટે કામ લાગેલા ઁ હકીકતને ખાસ યાદ રાખવાની છે.

*

શ્રી યોગેશ્વરજી

(૧૫ ઓગષ્ટ ૧૯૨૧ - ૧૮ માર્ચ ૧૯૮૪)

ગુજરાતની સાહિત્યરસિક અને અધ્યાત્મપ્રેમી જનતાને શ્રી યોગેશ્વરજીનો પરિચય આપવાનો ન હોય. મા શારદાના ચારુ ચરણે સો કરતાં પણ વધુ ગ્રંથો અર્પણ કરનાર મહાત્મા શ્રી યોગેશ્વરજી વીસમી સદીના ગુજરાતમાં થઈ ગયેલા સમર્થ સંત અને સાહિત્યકાર હતા. સંન્યાસ કે રૂઢિગત ચાલી આવતી ભગવા વસ્ત્રોની પ્રણાલિકાને અનુસર્યા વગર તથા કોઈ દેહધારી ગુરૂની સહાયતા વિના કેવળ મા જગદંબા પર અપ્રતિમ શ્રદ્ધા રાખી, અધ્યાત્મ જગતના સર્વોત્તમ શિખરો સર કરનાર યોગેશ્વરજી બહુમુખી પ્રતિભા ધરાવનાર મહામાનવ હતા.

ઈ.સ. ૧૯૨૧ ની પંદરમી ઓગષ્ટે અમદાવાદના ઘોળકા તાલુકાના સરોડા ગામે સાધારણ બ્રાહ્મણ પરિવારમાં જન્મ લેનાર યોગેશ્વરજીએ માત્ર નવ વર્ષની કુમળી વયે પિતાનું છત્ર ગુમાવ્યું હતું. એમને આગળ અભ્યાસ માટે મુંબઈની લેડી નોર્થકોટ ઓફિસમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. મોહમયી મુંબઈ નગરીના એમના નિવાસ દરમ્યાન પૂર્વના પ્રબળ આધ્યાત્મિક સંસ્કારોના સુપરિણામ સ્વરૂપે એમને મા જગદંબાના દર્શનની લગની લાગી. એકાંત શોધીને ધ્યાનસ્થ થવામાં કે પ્રકૃતિના ખોળે કલાકો સુધી વિરહાતુર બની 'મા' ના દર્શન માટે પોકારો પાડવામાં એમનો સમય વ્યતીત થવા લાગ્યો. જ્યારે દર્શન અને સંનિધિની ઝંખના અતિ પ્રબળ બની ત્યારે એમણે અભ્યાસનો ત્યાગ કરી ઉચ્ચ સાધના માટે હિમાલય જવાનો નિર્ણય લીધો. એ સમયે એમની વય માત્ર વીસ વરસની હતી.

ઋષિમુનિસેવિત અને પુરાણપ્રસિદ્ધ હિમાલયની પુષ્પભૂમિમાં બે દાયકાથી વધુ નિવાસ કરી એમણે એકાંતિક સાધના દ્વારા પરમાત્માની અનુભૂતિ અને સિદ્ધિપ્રાપ્તિ કરી. હિમાલયવાસ દરમ્યાન એમને મળેલા અનેકવિધ આધ્યાત્મિક અનુભવો, સિદ્ધ અને સમર્થ સંતોના દર્શન-સમાગમ તથા શાસ્ત્રાધ્યયને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાન છતાં એમની નમ્રતા, નિરભિમાનતા તથા સાદગી જિજ્ઞાસુઓને પ્રથમ નજરે આકર્ષતી.

સત્ય અને અહીંસાના પૂજારી તથા પ્રાર્થના પર અખૂટ વિશ્વાસ ધરાવનાર મહાત્મા ગાંધીજીને આદર્શ માનનાર શ્રી યોગેશ્વરજીમાં દેશપ્રેમ ઠસોઠસ ભરેલો હતો. આધ્યાત્મિક માર્ગે આગળ વધી દેશ માટે કંઈક કરી

છૂટવાની તેમની મનીષા એમના અનેકવિધ સર્જનોમાં પેખી શકાય છે. આજીવન ખાદીના વસ્ત્રો ધારણ કરી સંસારમાં જળકમળવત્ રહેનાર આ વિરક્ત બ્રહ્મચારી મહાપુરુષે સાધનાકાળ દરમ્યાન અને એ પછી પોતાના જનનીને હંમેશા સાથે રાખ્યા. સાધુ-સંત-સંન્યાસીઓમાં તેઓ માતૃભક્ત મહાત્મા તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા.

યોગ, ભક્તિ અને જ્ઞાન - ત્રણેય માર્ગે કુશળતાથી કેડી કંડારનાર શ્રી યોગેશ્વરજીની આમજનતા માટેની સૌથી વિશેષ અને શકવર્તી ઉપલબ્ધિ તેમના વરદ હસ્તે થયેલ વિપુલ સાહિત્યસર્જનને ગણી શકાય. શાળાજીવન દરમ્યાન રોજનીશી લખવાની ટેવથી શરૂ થયેલી તેમની સાહિત્યયાત્રા ક્રમશઃ વિકાસ પામી સૌથીવે વધુ ગ્રંથોના સર્જનનું નિમિત્ત બની. એમના બહુપ્રસિદ્ધ સર્જનોમાં તુલસીદાસના રામચરિતમાનસનો સમશ્લોકી પદ્યાનુવાદ; ગાંધીજીની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે એમને અંજલિ આપતા લખાયેલ મહાકાવ્ય 'ગાંધીગૌરવ'; ભગવદ્ ગીતા, ઉપનિષદ, ગોપીગીત, શિવમહિમ્નસ્તોત્ર, વિષ્ણુ સહસ્રનામ વિગેરેનો સરળ સમશ્લોકી પદ્યાનુવાદ; અગિયારસો પૃષ્ઠોમાં વિસ્તરેલી એમની સુપ્રસિદ્ધ આત્મકથા 'પ્રકાશના પંથે'; રમણ મહર્ષિના જીવન અને કાર્યો પરનો બેનમુન ગ્રંથ; તથા મહાભારત, રામાયણ, ભાગવત, ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર, યોગસૂત્ર જેવા ભારતીય સંસ્કૃતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા અનેકવિધ ગ્રંથો પરની ટિપ્પણીનો સમાવેશ કરી શકાય. તેમની સિદ્ધ કલમે ગુજરાતી સાહિત્યને ચિંતનાત્મક લેખો, પ્રેરણાદાયી પત્રો, ભાવભરપૂર ભજનો, કમનીય કવિતાઓ, મધુરા બાળગીતો, અદ્ ભુત ગદ્યકાવ્યો, સાધકોના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરતી આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોત્તરીઓ, સંતપુરુષોના જીવનની પ્રેરણાદાયી વાતો, ઉમદા વાર્તાસંગ્રહો, નવલકથાઓ તથા નવલિકાઓ પણ પ્રદાન કરી છે. એમના સર્જનો વિશે ઉડીને આંખે વળગે એવી વાત એ છે કે એમણે કેવળ લખવા ખાતર નથી લખ્યું. એમની રચનાઓ કોરો કલ્પનાવિલાસ નથી પરંતુ એમના અસાધારણ જીવનની અભિનવ અભિવ્યક્તિ છે. એમના વૈવિધ્યસભર અને માતબર સાહિત્યપ્રદાનને હજુ ગુજરાતના સાહિત્યકારોએ અને સાહિત્યરસિક પ્રજાએ યથાર્થ અને પૂર્ણપણે પિછાણવાનો બાકી છે.

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં અસ્ખલિત રીતે વહેતી એમની ઓજસ્વી વાણીમાં થતા જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિના રહસ્યોના ઉદઘાટનનું પાન કરવાનું સૌભાગ્ય ગુજરાતના પ્રમુખ શહેરો ઉપરાંત અમેરિકા, કેનેડા, ઈંગ્લેન્ડ, દક્ષિણ આફ્રિકા તથા ઝાંબિયાના વિવિધ શહેરના શ્રોતાઓને મળ્યું હતું. શ્રી યોગેશ્વરજી સર્વધર્મ સમભાવમાં માનતા હતા તથા નાત, જાત કે સંપ્રદાયના વાડાઓથી પર હતા. એથી જ એમને રામકૃષ્ણ મિશન, શિયોસોફિકલ સોસાયટી, સત્ય સાંઈ સેન્ટર, ડીવાઈન લાઈફ સેન્ટર વિગેરેમાં તથા જૈન, શીખ કે ખ્રિસ્તી ધર્મના ધર્મસ્થાનો કે સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના મંદિરોમાં એકસમાન આદરથી આમંત્રિત કરવામાં આવતા હતા. ગુજરાત અને ગુજરાત બહારની કોલેજો, સ્કુલો તથા યુનિવર્સિટીમાં એમણે પોતાના અનુભવાત્મક જ્ઞાનનો પ્રસાદ વહેંચ્યો હતો. આજે વિશ્વભરમાં તેમનો બહોળો પ્રસંશક અનુયાયી વર્ગ છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૪ ની ૧૮ માર્ચે તેમણે શ્રીમદ્ ભાગવત પર પ્રવચન કરતાં સ્થુલ દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેમના અનેકવિધ માનવતાવાદી સત્કાર્યો અને તેમના ઝળહળતા આધ્યાત્મિક વારસાને મા સર્વેશ્વરી સર્વોત્તમ રીતે દીપાવી રહ્યા છે. ઈન્ટરનેટ પર swargarohan.org વેબસાઈટ તથા સ્થુળ રીતે અંબાજીમાં દાંતા રોડ સ્થિત સ્વર્ગારોહણ ધામ એમના મહિમાવંત જીવન અને કાર્યોની યશગાથાને ગાઈ રહ્યું છે.

*

શ્રી યોગેશ્વરજીનું સાહિત્યિક પ્રદાન

આત્મકથા	પ્રકાશના પંથે • પ્રકાશ પથ કા યાત્રી • Steps towards Eternity
અનુવાદ	રમણ મહર્ષિની સુખદ સંનિધિમાં(In days of great peace) • ભારતના આધ્યાત્મિક રહસ્યની ખોજમાં (A search in secret India) • હિમગીરીમાં યોગી (A Hermit in the Himalayas)
જીવનચરિત્ર	ભગવાન રમણ મહર્ષિ જીવન અને કાર્ય -• મા સર્વેશ્વરી એક પરિચય -
ગદ્યકાવ્યો	અક્ષત • અનંત સૂર • દર્પણ • ફૂલવાડી • પરિમલ • સ્વાતિબિંદુ • સનાતન સંગીત • Tunes unto the infinite
ગીતો	હિમાલય અમારો • રશ્મિ • બિંદુ • તર્પણ • ધૃતિ • પૂજા
ભજનો	અભીપ્સા • અર્પણ • અંતરનો અનુરાગ • આલાપ • આરતી • પ્રસાદ • પ્રેમાલાપ • સ્વર્ગીય સૂર • સંતવાણી • સાંઈ સંગીત • તુલસીદલ
પદ્યાનુવાદ	ચંડીપાઠ (દુર્ગાસપ્તશતીસાર)• રામચરિતમાનસ • શિવપાર્વતી પ્રસંગ • સુંદર કાંડ • સરળ ગીતા • શિવમહિમ્નસ્તોત્ર • વૈરાગ્યશતક • વિષ્ણુસહસ્રનામ • ઉપદેશપંચકમ્ • દસ ઉપનિષદ • નારદ ભક્તિસૂત્ર • ચર્પટપંજરિકા સ્તોત્ર • પાતંજલ યોગદર્શન
મહાકાવ્યો	રામાયણ દર્શન • કૃષ્ણ રુક્મિણી • ગાંધી ગૌરવ • રસામૃત (રામકૃષ્ણ)
લેખ	આરાધના • આત્માની અમૃતવાણી • ચિંતામણી • ધ્યાન સાધના • Essence of Geeta • પ્રભુપ્રાપ્તિનો પંથ • પ્રાર્થના સાધના છે • સાધના • યોગમિમાંસા • શ્રીરામ કથામૃત
ચિંતન	બ્રહ્મસૂત્ર • ગીતાદર્શન • ગીતાનું સંગીત • ગીતા સંદેશ • ગીતા તત્ત્વ વિચાર • જીવન વિકાસના સોપાન • ઈશાવાસ્થોપનિષદ • ઉપનિષદનું અમૃત • ઉપનિષદનો અમર વારસો • પ્રેમભક્તિની પગદંડી (નારદ ભક્તિસૂત્ર)• શ્રીમદ્ ભાગવત • ગોપીપ્રેમ • યોગદર્શન • પતંજલિના યોગસૂત્રો (સંક્ષિપ્ત સૂત્રાર્થ)
પ્રવચનો	અમર જીવન • પાતંજલ યોગદર્શન • કર્મયોગ • આત્મસંયમયોગ • પુરુષોત્તમયોગ
પ્રસંગો	ધૂપસુગંધ • કળીમાંથી ફૂલ • મહાભારતના મોતી • પરબનાં પાણી • સંતસમાગમ • સત્સંગ • સંત સૌરભ • દિવ્ય અનુભૂતિઓ • શ્રેય અને સાધના • શ્રેય ઓર સાધના
પ્રવાસ	તીર્થયાત્રા • ઉત્તર ભારતનાં તીર્થો • સમંદરને પેલે પાર
પત્રો	હિમાલયનાં પત્રો
પ્રશ્નોત્તરી	અધ્યાત્મનો અર્ક • ધર્મનો મર્મ • ધર્મનો સાક્ષાત્કાર • ઈશ્વર દર્શન
નવલકથા	આગ • અગ્નિપરીક્ષા • કાદવ અને કમળ • કાયાકલ્પ • પરભવની પ્રીત • રક્ષા • સમર્પણ • સ્મૃતિ • પરિક્ષિત • પ્રીતપુરાની • પ્રેમ અને વાસના • રસેશ્વરી • ઉત્તરપથ • યોગાનુયોગ
વાર્તાઓ	રોશની
નાટક	રામનું હૃદય

For more information
on the Life and works
of
Shri Yogeshwarji

Please visit

www.swargarohan.org

A Gujarati supersite for spiritual aspirants